

Pregled proročišta antičkog svijeta

Perić, Ema

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:295879>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

Katedra za klasičnu arheologiju

Diplomski rad

Pregled proročišta antičkog svijeta

Studentica:

Ema Perić

Mentor:

dr. sc. Josip Parat, v. asist.

Zagreb, srpanj 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Proročište u antičkom svijetu.....	2
3. Razlika između proročanstva i znamenja.....	3
4. Načini proricanja	3
5. Antički izvori o proročistima	5
6. DELFI	7
6.1. Geografski položaj Delfa	7
6.2. Mitski osnutak Delfa	7
6.3. Proricanje u Delfima	8
6.4. Povijest grada Delfa i arheološka istraživanja	9
6.5. Građevine i spomenici u Delfima.....	10
6.5.1. Svetište boga Apolona	11
6.5.2. Svetište božice Atene Pronaje.....	20
7. DODONA.....	25
7.1. Geografski položaj Dodone	25
7.2. Mitski osnutak i proricanje u Dodoni.....	25
7.3. Povijest grada i arheološka istraživanja	29
7.4. Spomenici u Dodoni	29
8. OTOK DEL	32
8.1. Geografski položaj otoka Dela	32
8.2. Mitsko stvaranje otoka Dela.....	32
8.3. Povijest otoka Dela	32
8.4. Del – grad trgovaca	33
8.5. Delsko proročište	34
8.6. Arheološka istraživanja na otoku Delu	34
8.7. Spomenici otoka Dela.....	36
9. DIDIMA	41
9.1. Geografski položaj Didime	41
9.2. Mitski osnutak Didime.....	41
9.3. Povijesni razvoj proročišta i arheološka istraživanja	42
9.4. Proricanje u Didimi.....	44
9.5. Građevine i spomenici u Didimi.....	46

10.	KUMA	50
10.2.	Mitski osnutak	50
10.3.	Povijest grada Kume	51
10.4.	Proročice Sibile i Sibilinske knjige	54
10.5.	Kuma u Vergilijevoj <i>Eneidi</i>	56
10.6.	Arheološka istraživanja u Kumi	57
10.7.	Spomenici u Kumi	57
11.	DRUŠTVENA ULOGA PROROČIŠTA	63
11.1.	Popularnost i ugled proročišta	63
11.2.	Veza između proročišta i kolonizacije	64
11.3.	Zavjetni darovi	66
11.4.	Poticaaj za zavjetovanje darova	68
12.	Zaključak	69
13.	Bibliografija	70
13.1.	Popis izvora	70
13.2.	Popis literature	71
14.	Popis slikovnih priloga	73
15.	Sažetak i ključne riječi	76
16.	Abstract and key words	77

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada su proročišta antičkog svijeta. U radu će biti obrađena proročišta u Delfima, Dodoni, Didimi, Kumi i na otoku Delu. Za svako proročište bit će opisan njegov geografski položaj, mitski osnutak, načini proricanja koji su se u njemu koristili, povijest proročišta i rezultati arheoloških istraživanja s najvažnijim spomenicima unutar njega.

U radu će se posebno obraditi društvena uloga proročišta. Cilj rada je vrednovati društvenu ulogu koju su proročišta imala. Analizirat će se zašto su proročišta bila neizostavan dio grčke religije i kako su pozitivni ishodi nakon postupanja po smjericama proročišta jačali njihov ugled. U radu će biti opisani načini na koje su pojedinci, gradovi i savezi gradova-država darivali bogove u znak zahvalnosti te kako su prinosi proročištima prerasli u oblik natjecanja među aristokratskim obiteljima i gradovima-državama. Prikazom najznačajnijih zavjetnih darova istražiti će se i razlozi negrčkih vladara za posjećivanje proročišta i prinos zavjetnih darova unatoč njihovoj nepovezanosti s grčkim bogovima.

Za istraživanje ove teme u radu će se koristiti tekstovi antičkih pisaca, arheološki materijal i relevantna znanstvena literatura. Od antičkih pisaca posebno će biti korišteni Herodot, Plutarh i Pausanija. Od suvremenih znanstvenika engleskog govornog područja ovom temom osobito su se bavili Robert Parker, britanski povjesničar religije čija su istraživanja proročišta pridonijela dubljem razumijevanju njihove društvene uloge i simbolike te Richard Stoneman koji je pisao o utjecaju proročišta na politiku, društvo i religiju antičkog svijeta. Od francuskih autora ističu se Auguste Bouché-Leclercq i njegov najpoznatiji rad *Histoire de la divination dans l'Antiquité* u kojem istražuje razne metode proricanja i njihovu ulogu u antičkom grčkom društvu te Bernard Hassoullier s knjigom *Études sur l'histoire de Milet et du Didymeion*. Jedno od temeljnih djela u njemačkoj literaturi je *Das Orakel von Delphi* autorice Marion Giebel. Edme Cougny u 19. st. napravio je zbirku s oko 300 proročanstava prikupljenih iz antičkih izvora koja je objavljena u trećem svesku knjige *Anthologia Palatina* Friedricha Dübnera iz 1871. godine. Za neka proročišta sastavljene su suvremene zbirke proročanstava. Za Delfe su zbirku napravili Herbert Parke i Donald Wormell, za Didimu Jospeh Fontenrose, a za Dodonu Esther Eidinow. Glavni zaključci iz dosadašnjih istraživanja pokazali su da su proročišta i njihovo djelovanje bili vrlo važan dio društvene strukture, a zavjetni darovi koji su se u njima prilagali bili su višestruko značajni – ne samo kao izrazi individualne pobožnosti i zahvalnosti bogovima, već i kao sredstvo društvene interakcije, političkog utjecaja i međunarodnih odnosa.

2. Proročište u antičkom svijetu

Kada promatramo grčka proročišta u antičkom svijetu, nameće nam se oko njihova djelovanja jedno važno pitanje: u kojoj su mjeri i zašto pojedinci i gradovi-države bili spremni prepustiti bogovima velik i bitan udio u odlukama koje su utjecale na njihove vlastite interese?¹ Grcima je metoda utvrđivanja volje bogova bila od posebne važnosti jer, općenito govoreći, nisu posjedovali nikakve svete knjige.² Za Grka ili Rimljanina koji je tražio božji savjet o nekom pitanju odgovor je bio raspitati se u proročištu. Tijekom više od tisuću godina Grci su tražili smjernice od proročišta, a proročišta i u njima prinošenje žrtava činili su stupove grčke religije.

Riječi *proročište* i *proročanstvo* dolaze od latinske riječi *oraculum* – nešto izgovoreno, što predstavlja dvije različite grčke riječi *chresmos* i *chresterion*. *Chresmos* dolazi od aktivnog glagola *chrao*, što znači navijestiti ili priopćiti, i uvijek je u proročkom kontekstu. Medijalni oblik glagola *chraomai* znači pitati proročište, tražiti odgovor. *Chresmos* predstavlja proročki odgovor, a *chresterion* mjesto gdje se proricanje odvija.³

Proročanstvo je formalna izjava boga, obično dana kao odgovor na upit, a proročište je mjesto gdje se takav upit može postaviti. Savjet od proročišta mogle su tražiti i privatna osoba i gradovi-države. Smatralo se da grčki bogovi odgovaraju izravno onome tko im se obrati, odnosno da su kroz svećenike i svećenice komunicirali riječima.

Ako su postojala kolebanja između dvaju odgovora na postavljeno pitanje, proročanstva su bez ustručavanja bila formulirana u obliku dvoznačnih odgovora. Možda najpoznatiji takav primjer je onaj posljednjeg vladara Lidije, Kreza, koji je u 6. st. pr. Kr. od proročišta u Delfima dobio proročanstvo da će, ako prijeđe rijeku Halis, uništiti veliku državu. Krez je pogrešno protumačio dobiveno proročanstvo i u nadi da će uništiti Perziju započimje rat u kojem na kraju uništava veliku državu, ali svoju (*Hdt.* 1.53).

Prvi zapisi koji su vezani uz odgovore bogova na pitanja koja su im u proročištima bila postavljena isprepleteni su s narodnim legendama, te je jasno kako je uloga koju su proročanstva imala u zajednici nedjeljiva od ostalih društvenih struktura. Grčke su se svečanosti razvile oko već postojećih proročišta. No, treba napomenuti kako proročište nije zamjena za

¹ Parker 1985, 298.

² Parke 1967, 9.

³ Senc 1991, 1007.

političke institucije i proročanstva su rijetko bila u suprotnosti s općeprihvaćenim moralnim načelima.⁴

3. Razlika između proročanstva i znamenja

Pripovijedajući o pojedinim proročištima, antički su autori naglašavali moć bogova i poticali ljude na obraćanje bogovima u stvarnom životu. Imena dvaju proročišta spominju se već u Homerovoj Ilijadi, gdje Homer Delfe naziva njihovim ranijim imenom Pito (2.519 i 9.405), a spominje i Dodonu (2.750 i 16.325). Svećenici koji su se bavili tumačenjem božanske volje inzistirali su na tome da se znamenja treba tražiti, ali ne posvuda. Praznovjerje je smatrano malodušnim strahom od božanstava, a praznovjerna osoba u svemu vidi predznak.⁵ Vidioci u Grčkoj i Rimu, kao i na drevnom Bliskom Istoku te u Kini prakticirali su svoje vještine u mnogim javnim prilikama, a njihove su tehnike imale mnoge oblike: proricanje iz jetre žrtvovane životinje, iz leta ptica, prizivanje duhova mrtvih, uporaba zdjele s vodom za dobivanje vizija iz budućnosti.⁶ Međutim, svima je njima zajedničko to što odgovor nikad nije bio iskazan riječima, dok je za grčka proročišta karakteristično upravo to da je odgovor na pitanje dan kao riječi samog božanstva. Vidioci nisu bili isto što i svećenici. U Grčkoj je svećeništvo bilo slabo razvijeno, i nije postojalo kao službeni stalež. Svećenik je bio običan građanin bez posebnih privilegija izabran na jednogodišnju, višegodišnju ili doživotnu službu koju su mogli obavljati i muškarci i žene. Prema veličini i ugledu hrama bio je različit i ugled svećenika.⁷

4. Načini proricanja

Stalna proročišta nudila su odgovore na pitanja i svjedočila o životu i religiji Grka. Stari Grci vjerovali su da bog svoju volju ljudima komunicira kroz razne znakove na posebno izabranim lokacijama.⁸ Umijeće proricanja (*mantike techne*) prakticiralo se u proročištima. Ljudi su tražili proročke odgovore više zbog unutarnje potrebe za božjim savjetima u teškim situacijama, nego iz želje da saznaju budućnost. U proročištima su se bogovi služili medijima prilikom davanja svojih odgovora i davali su ih na različite načine. Proročišta su tijekom povijesti nedvojbeno mijenjala svoj način i vjerojatno su koristila nekoliko metoda proricanja odjednom.

⁴ Morgan 1989, 17.

⁵ Stoneman 2011, 15.

⁶ *Ibid.*

⁷ Musić 2008, 87.

⁸ Juric 2001, 105.

Proricanje se općenito može shvatiti kao proces u dvije faze. Prva faza je sama metoda proricanja, kojom se prima ili utvrđuje poruka boga. Druga faza je da se ta poruka isporučuje osobi koja je postavila upit. Dvije metode proricanja najčešće korištene u antičkoj Grčkoj bile su mantički trans i proricanje ždrijebom.⁹

Mantički trans

Mantičkim transom naziva se stanje za koje se vjerovalo da je izazvano duhovima koji ulaze u tijela ljudskih bića, životinja ili predmeta. Osoba je tada u izmijenjenom stanju svijesti i njena ponašanja tumače se kao utjecaj nezemaljskog duha.¹⁰ Razne metode mogu se koristiti kako bi se takvo stanje izazvalo, a prema različitim kulturnim uvjerenjima, kada se ono postigne, duh može otkriti uvide u prošlost, sadašnjost ili budućnost. Mantički trans je metoda proricanja za koju se obično smatra da se većinom koristila u Delfima, najvažnijem i najutjecajnijem od svih grčkih proročišta.

Proricanje ždrijebom

Kod proricanja ždrijebom u čestoj su upotrebi kao sredstvo bili astragali, odnosno zglobne kosti. Oni su uobičajeni nalaz na arheološkim nalazištima diljem svijeta. Bacanje ždrijeba s astragalima funkcioniralo je na principu da su se oni bacali poput kocki, a budući da su ove kosti otprilike četvrtastog presjeka, jedna od njihove četiri plohe uvijek mora pasti uspravno. U antici je svaka od ove četiri strane imala svoje ime (*pranes, hyptios, koos i chios*) i broj povezan s njom (4, 3, 6 i 1).¹¹ Različite kombinacije ovih brojeva tumačene su kao da imaju poseban značaj za ispitivača.

U antici su se za proricanje koristili samo astragali životinja s papcima, poput ovaca, koza i svinja, vjerojatno jer su bili najprimjerenija oblika.¹² Astragali su funkcionirali kao sredstvo u procesu proricanja jer su, poput kocaka, zbog svoje nasumičnosti osiguravali da ni proricatelj ni klijent nisu mogli kontrolirati ishod proricanja, nego se on pojavljivao kao poruka nezemaljske sile. Nije u potpunosti poznat način na koji su rezultati bacanja astragala pretvarani

⁹ Greaves 2012, 181.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, 184.

¹² *Ibid.*

u proročki odgovor. Brojevi dodijeljeni svakoj strani mogli su imati značaj za onog tko postavlja upit ili je svećenik imao neki način na koji ih je tumačio.

5. Antički izvori o proročistima

Djela Herodota, Plutarha i Pauzanije glavni su izvori za grčka proročišta.

Herodot je živio u 5. st. pr. Kr. Rođen je u grčkoj koloniji Halikarnasu koja se nalazila u maloazijskoj pokrajini Kariji. Zbog sudjelovanja u pokušaju da se svrgne halikarnaški tiranin Ligdamis, Herodot je prognan na otok Sam. Vjeruje se da je upravo s njega krenuo na svoja putovanja po gotovo čitavom ondašnjem poznatom svijetu. Bio je veoma dobro obrazovan i na svojim je putovanjima prikupio ogromnu građu za pisanje djela *Povijest*. Poznato je da je tijekom svojih putovanja posjetio Delfe i Dodonu. Herodot je veoma značajan izvor za ovu temu jer u jednom ulomku nabraja koja su sve proročišta vladari konzultirali u arhaisko doba. Herodot piše: *"Nakon takva promišljanja odmah je odlučio da iskuša proročišta u Grčkoj i u Libiji, pa je poslao na sve strane poslanike: jedni su išli u Delfe, drugi u Abu u Fokidi, a treći u Dodonu; neke je odaslao k Amfijaraju i k Trofoniju, neke opet u Branhidu u okolini Mileta. To su grčka proročišta u koja je Krez poslao ljude da pitaju za božansku riječ, a u Libiju je otpremio poslanike s istim pitanjem k Amonu."* (1.46). Herodot je povijesne događaje težio smjestiti u širok kontekst i velik značaj pridavao je istraživanju geografskih okvira povijesnih događaja o kojima je pisao. Iako njegovi zapisi obiluju mnogim legendama i anegdotama zbog kojih je njegova znanstvena relevantnost ponekad dovođena u pitanje, novija arheološka i historiografska istraživanja idu mu u prilog. Ciceron ga u 1. st. pr. Kr. naziva „ocem povijesti“.

Pauzanija je bio grčki putopisac iz 2. st. po. Kr. Osim Grčke, proputovao je Egipat, Malu Aziju, Palestinu, Siriju i Italiju. Pauzanija je poznat po svom djelu *Vodič po Heladi* sastavljenom od deset knjiga. U njemu je detaljno opisao najznamenitije lokalitete i spomenike Grčke pod vlašću petorice rimskih careva – Nerve, Trajana, Hadrijana, Antonina Pia i Marka Aurelija. Njegovi zapisi od iznimne su važnosti jer su mnogobrojni spomenici koje je opisivao kasnije uništeni ili izgubljeni. Moderna arheološka istraživanja u više su navrata potvrdila točnost i relevantnost Pauzanijinih zapisa. Tijekom svojih putovanja osobno je posjetio proročište u Delfima.

Plutarh je sa svojim opusom od preko 200 naslova najplodonosniji pisac rimskog razdoblja grčke književnosti. Rođen je sredinom 1. st. po. Kr. u Heroneji u Beotiji, a kao mladić u Ateni

je izučavao retoriku i filozofiju. Nekoliko je puta posjetio Rim gdje je stekao naklonost careva Trajana i Hadrijana. Njegova djela općenito se mogu podijeliti u dvije velike kategorije: biografije i moralno-filozofske rasprave. Najpoznatiji je ipak po svom djelu *Usporedni životopisi* u kojem donosi paralelne biografije jedne grčke i jedne rimske značajne povijesne ličnosti. Za Plutarha je značajno istaknuti da je bio primljen u kolegij delfijskih svećenika boga Apolona.

Slika 1. Geografski položaj proročišta obrađenih u diplomskom radu na slijepoj karti Mediterana

6. DELFI

6.1. Geografski položaj Delfa

Delfi, najpoznatije proročište grčkog svijeta i svetište boga Apolona, smjestili su se na jugu kopnene Grčke na obroncima planine Parnas, visoko nad Korintskim zaljevom u pokrajini Fokidi. Fokida se prostirala između Beotije i Lokride, a imala je izlaze na Eubejski i Korintski zaljev. Sami Delfi prostiru se na visini između 520 i 620 m i okruženi su strmim stijenama Fedrijadama. Iz sela Kastri razvili su se suvremeni Delfi, a upravo kraj tog malog sela francuski su arheolozi krajem 19. st. počeli s istraživanjima i iskapanjima Apolonova svetišta.

6.2. Mitski osnutak Delfa

Mit o Apolonovu začecu i rođenju donosi Heziod u Teogoniji (*Hes. Th.* 918). Apolon je sin Zeusa i Lete, kćeri Titana Keja i Febe. Hera, Zeusova supruga, bila je ljubomorna na Letu i poslala je zmaja po imenu Piton da ju progoni po čitavom svijetu. Naposljetku, Zeusov brat Posejdon dao je Leti utočište na otoku Delu i tamo su rođeni Apolon i Artemida. Zmaj Piton nastanio se u dubokoj uvali pod planinom Parnas, gdje ga je Apolon pronašao i ubio kako bi mu se osvetio za proganjanje njegove majke. Postoje dvije verzije mita o tome kako su Delfi dobili svoje ime. Prema prvom mitu koji je zapisan u Homerskoj himni Apolonu, Apolon je to mjesto nazvao Delfi prema dupinu u kojeg se pretvorio i tako doplovio do Korintskog zaljeva (*Hymn. Hom. Ap.* 3. 397). U drugoj verziji mita Delfi su svoje ime dobili po Delfu, sinu Apolona i svećenice Tije (*Paus.* 10.6.4). Nakon što je usmrtio zmaja Pitona, Apolon je zaradio nadimak Pitijski (*Hymn. Hom. Ap.* 3. 370). Glavna svećenica u Delfima zvala se Pitija, a svećane igre koje su se u Delfima održavale Apolonu u čast zvale su se Pitijske igre. Na mjestu gdje su osnovani Delfi prema jednoj se legendi prvotno nalazilo prastaro svetište Geje, Majke Zemlje (*Paus.* 10.5.5-6). Na tom su mjestu iz pukotine u zemlji navodno izlazili opojni plinovi koje su udisali prolaznici, najčešće pastiri, i na taj način stjecali sposobnost proricanja.¹³ Nakon što je ubio zmaja Pitona koji je bio čuvar proročišta te se očistio kod kralja Admeta u pokrajini Tesaliji, Apolon postaje bog proroštva (*Aesch. Eum.* 711).

¹³ Juric 2001, 324.

6.3. Proricanje u Delfima

Proricanje se u Delfima obavljalo u prostoru koji se nalazio u dijelu Apolonova hrama do kojeg se najvjerojatnije silazilo stubama jer je bio nešto niže od razine samog hrama. Najsvetiji dio proročišta nazivao se aditon, a ulaz u njega bio je dozvoljen samo proročici Pitiji. Pitija je mogla postati samo lokalna žena. U početku su tu dužnost mogle obavljati samo mlade djevojke, a kasnije i starije žene koje se nikad nisu udale. Svećenice su bile birane iz uglednih obitelji, a dužnost proročice obavljale su do smrti. Pitija je u Delfima proročanstva davala sjedeći na tronošcu, obučena u dugu haljinu, a kosa joj je bila ukrašena zlatom.¹⁴ Prije nego što bi sjela na tronožac, Pitija je navodno pila iz vrela Kasotide i žvakala lišće svetog lovora. Uz njezin tronožac nalazio se sveti kamen omfalos nazivan „pupkom svijeta“ i središtem Zemlje (*Paus.* 10.16.3). Prema legendi, na njemu su se sastala dva orla koja je Zeus pustio s istoka i zapada svijeta (*Strab.* 9.3). Iz pukotine u stijeni ispod tronošca izbijale su pare koje su Pitiju bacale u proročki zanos. Proročica bi zatim u tom omamljenom stanju mrmljala nesuvisle riječi koje bi svećenik preoblikovao u stihove i time im davao određeni smisao.¹⁵ Pokraj Pitijina tronošca nalazio se mali dio s klupom na kojoj bi sjedili oni koji su došli konzultirati proročište, ali nisu mogli vidjeti Pitiju dok je proricala. Pitijina proročanstva bila su poznata po svojoj dvosmislenosti, te je zbog toga Apolon nosio nadimak Loksija („Dvosmislen“).

Međutim, bitno je napomenuti kako je Pitija u Delfima proricala samo u određene dane, a ostalim danima su se proročanstva dodjeljivala ždrijebom. Izvorno je Pitija proricala samo jednom godišnje, na Apolonov rođendan, što bi danas odgovaralo vremenu kraja veljače. Na dane kada bi proricala Pitija, posjetitelji bi platili pristojbu zvanu „kolač“ i prinosili Apolonu jednu kozu koju bi polijevali hladnom vodom.¹⁶ Ako bi koza zadrhtala, smatralo se da je bog odobrio proricanje. Kod antičkih autora nema izravnog opisa onoga što se točno događalo prilikom proricanja u Delfima.

¹⁴ *Ibid.*, 105.

¹⁵ *Ibid.*, 106.

¹⁶ Flaceliere 1979, 235.

Slika 2. Sveti kamen omfalos, kopija grčkog originala iz helenističkog ili rimskog razdoblja, Arheološki muzej u Delfima

6.4. Povijest grada Delfa i arheološka istraživanja

Delfi kao naselje mogu se pratiti već od ranog brončanog doba, paralelno s naseljima poput Mikene ili Tirinta. U kasnom heladskom razdoblju postaju mjesto kulta Geje i Posejdona. Kao središnje mjesto Apolonova kulta u antici Delfi su prihvaćeni od 8. st. pr. Kr. Grci Delfe smatraju središtem ne samo Helade, nego čitavog svijeta. Oni se uzdižu kao najznačajnije religijsko svetište u antičkoj Grčkoj s kojim se nije moglo mjeriti niti jedno drugo proročište tadašnjeg vremena. Od početka 6. st. pr. Kr. u Delfima se održavaju Pitijske igre, natjecanja u raznim umjetničkim i sportskim disciplinama. U Delfima je rođena prva *amfiktionija* – konfederacija susjednih gradova osnovana kako bi čuvala i održavala Apolonovo svetište i sveti mir u vrijeme Pitijskih igara. Prema legendi, delfsku je konfederaciju osnovao Amfiktion, brat Helena, praoca svih Grka (*Paus.* 10.8.1). Takve konfederacije kasnije su se javljale i uz druge hramove i svetišta. Protiv svih koji su na bilo koji način prijetili sigurnosti ili ugrožavali hramove i svetišta, amfiktionija je organizirala svete ratove. Prvi sveti rat koji se vodio od 600. g. pr. Kr. do 586. g. pr. Kr. vođen je radi Apolonovog hrama u Delfima. Makedonci su u Delfsku amfiktioniju primljeni 343. g. pr. Kr., čime se završio njen razvitak. Na njezinu čelu nalazilo se

Savezničko vijeće, sastavljeno od svih država-članica. Konfederacija je kovala i vlastiti novac, no u svojoj je osnovi ostala vjerska organizacija i simbol grčke povezanosti.¹⁷

Delfi su nažalost s vremena na vrijeme stradavali zbog raznih pljački i razaranja, 548. g. pr. Kr. zahvatio ih je požar, a 373. g. pr. Kr. i veliki potres u kojem su uništeni mnogi spomenici. Velik udarac zadaje im i pljačka Gala 279. g. pr. Kr.¹⁸ Usprkos nedaćama Delfi su do dolaska Rimljana sloveli kao simbol jedinstva čitavog helenskog svijeta i njihovo duhovno žarište.¹⁹ Kada Grčka 146. g. pr. Kr. postaje rimskom provincijom, Delfi prestaju biti „centar svijeta“. Rimljani isprva nisu marili za Delfe, neki su ih čak i pljačkali. Car Neron ih posjećuje i odnosi iz njih 500 statua u Rim.²⁰ Posljednji procvat Delfi doživljavaju u 2. st. za vrijeme cara Hadrijana. Jačanjem kršćanstva u 4. st. dolazi i dekret cara Teodozija I. iz Konstantinopola 381. g. kojim se proročište ukida.²¹ Uništenje Delfa kasnije nastavljaju Goti i Slaveni, a veliki potres u 6. st. u potpunosti ih je dotukao. Na pokopano svetište pastiri koji su živjeli u okolici Parnasa dovode svoja stada na ispašu i počinju izgradnju srednjovjekovnog sela Kastri, za što su se djelomično koristili i materijalom koji je preostao od porušenog proročišta.

Stotinama godina Delfi bivaju potpuno zaboravljeni, sve do 19. st. kada se među francuskim arheolozima javlja veliko zanimanje za Delfe. Prva arheološka iskopavanja u Delfima započinje Nijemac Edmund Laurent 1838. g., a krajem 19. st. istraživanja uzimaju maha i s prekidima traju sve do sredine 20. st. Detaljni rezultati iskopavanja u Delfima izneseni su u djelima *Bulletin de correspondance hellenique* i *Fouilles de Delphes* koje je objavila Francuska škola u Ateni.

6.5. Građevine i spomenici u Delfima

U Delfima su se kroz riječi bogova putem proročanstava (ne)odobravali mnogi veliki pothvati grčkog naroda kao što su osnivanje kolonija i ratovi između gradova-država.²² O takvom značenju Delfa svjedoče nam ruševine svetišta Apolona i Atene Pronaje, u sklopu kojih se nalaze kazalište, gimnazij i stadion koji su služili za održavanje Pitijjskih igara. Delfi su obilovali umjetničkim djelima, žrtvenicima i riznicama za pohranu vrijednih zavjetnih darova.

¹⁷ Zamarovsky 1978, 139.

¹⁸ Stoneman 2011, 54.

¹⁹ Juric 2001, 326.

²⁰ Pasini 1981, 15.

²¹ *Ibid.*, 20.

²² Durando 1999, 207.

U Delfima se uz vijugavi Sveti put (*Via sacra*) koji se penje na brdo kontinuirano gradilo od 6. st. pr. Kr. sve do 4. st. po. Kr. Vladari, tirani, monarsi i visoki dužnosnici podizali su građevine u Delfima. Zanimljivo je kako u Delfima nema naznaka o urbanističkim preuređenjima ili rušenjima. Ono što bi bilo uništeno zbog utjecaja vremenskih nepogoda ili zuba vremena nije se diralo ili se pak jako vjerno rekonstruiralo. Sveti ograđeni prostor *temenos* izgrađen je u 6. i 5. st. pr. Kr. od golemih poligonalnih blokova.²³ Bio je veličine 195 x 135 m. Imao je 9 vrata, od kojih su najveća bila ona koja su se nalazila na jugoistoku. Od tih vrata Sveti put vodio je prema brojnim postoljima za kipove koje su postavili razni grčki gradovi između 5. i 4. st. pr. Kr. kako bi obilježili važne događaje u vlastitoj povijesti. Pauzanija navodi kako je niz hramova vidljiv čim se uđe u grad (10.8.6). Sveti je put bio popločan i vodio je do hrama boga Apolona.

6.5.1. Svetište boga Apolona

Svetište boga Apolona bilo je izgrađeno na značajnom nagibu čija je visinska razlika bila u nekim dijelovima i do 70 m. Svetište je bilo osnaženo potpornim zidovima, a uz njih su se nalazile uređene terase. Svetište se smjestilo iznad mjesta Delfi pod Fedrijadama („Svjetleća stijena“).²⁴ Do gore spomenutih najvećih vrata na jugoistoku dolazilo se preko rimske agore. Uz lijevu i desnu stranu Svetog puta nalaze se ruševine riznica i ostalih spomenika. O mnogobrojnosti kipova koji su bili postavljeni u samom svetištu svjedoči i činjenica kako ih je i nakon Neronove pljačke ostalo čak oko tri tisuće (*Plin. Nat.* 34.17).

Zavjetni darovi uz Sveti put

S lijeve i desne strane popločanog Svetog puta nalazilo se obilje zavjetnih darova. Raskošni kipovi i spomenici bili su gomilani unutar cijelog Apolonovog svetišta. Pauzanija opisuje samo neke za koje navodi da su mu se učinili najvrjedniji spomena (10.9.1).

Znamo da su se s desne strane ulaza kroz jugoistočna vrata nalazili korkirski brončani bik, darovan Delfima poslije pozitivnog ishoda nakon proročanstva dobivenog u Delfima. Pauzanija opisuje legendu oko njegova nastanka (10.9.3-4). Stanovnici otoka Krfa upitali su Apolona što

²³ *Ibid.*, 208.

²⁴ Juric 2001, 327.

da rade s bikom čudne rike. Delfi su prorekli neka ga žrtvuju Posejdonu. Prinijevši žrtvu, ulovili su mnoštvo ribe.

Pauzanija opisuje i zavjetni dar Arkađana (10.9.5). Sastojao se od 9 brončanih kipova podignutih zbog uspješnog upada u lakedemonsku zemlju krajem 4. st. pr. Kr. Kipovi su prikazivali Apolona, Niku, heroja Kalista, kćerku Likaona, Arkada i njegove sinove Elata, Afidu i Azana te Trifila.

S lijeve strane nalazio se spartanski spomenik od čak 37 brončanih kipova koji je izradilo 9 umjetnika s Peloponeza. Lakedemonjani ga daruju kao zavjetni dar od osvojenog plijena nakon pobjede nad Atenjanima početkom 5. st. pr. Kr. Kipovi su prikazivali razne bogove i heroje. Pauzanija nabroja kipove i njihove umjetnike (10.9.5-11). Uz ovaj dar Lakedemonjana bio je postavljen konj od bronce kojeg su darovali Argivci, a bio je izrađen po uzoru na mitskog trojanskog konja.

Atenjani svoj zavjetni dar prinose zbog pobjede nad osvajačima iz Azije. Otkrivena je baza spomenika s natpisom u kojem se navodi da Atenjani podižu ovaj spomenik sa 16 kipova, za što su potrošili desetinu plijena nakon bitke kod Maratona. Tri su kipa sigurno prikazivala Apolona, Atenu i slavnog zapovjednika Miltijada. Pauzanija piše da su od heroja bili prikazani Arehtej, Kekrop, Pandion, Leos, Antioh, Egej i Ahamant (10.10.1-2). Izrada zavjetnog dara Atenjana pripisuje se kiparu Fidiji.

Pauzanija opisuje i druga dva zavjetna dara Argivaca (10.10.3-5). Argivci su za svoj drugi zavjetni dar izradili spomenik sedmorice protiv Tebe koji je prikazivao kipove sedmorice vođa Argivaca: Hipomedonta, Eteokla, Kapaneja, Tideja, Polinika i Adrasta koji su vodili vojsku u pohod na Tebu. Kao treći zavjetni dar podignuli su spomenik pod imenom Epigoni, a prikazivao je sinove sedmorice Argivaca poginulih u pohodu na Tebu, koji su se tamo uputili kako bi osvetili smrt svojih očeva. Četvrti zavjetni dar Argivaca bilo je 10 kipova argivskih heroja i kraljeva.

Ahejski savez posvetio je brončani kip Filomena, vojskovođe tog saveza, u znak zahvalnosti i odavanja priznanja.

U znak pobjede nad barbarima Mesapima, stanovnici Tarenta posvetili su kipove brončanih konja i otetih žena Mesapijaca (*Paus.* 10.10.6).

Riznice Apolonova svetišta

S obje strane Svetog puta nalaze se temelji riznica (grč. *thesaurōi*) koje su izgradili grčki gradovi. U Delfima je postojalo čak 16 takvih građevina, a svaka od njih predstavljala je jedan grad i njegov nacionalni prestiž. Od riznica grada Sikiona, Megare, Tebe, Sirakuze, Korinta, Knida i mnogih drugih koji se ne mogu identificirati preostale su samo ruševine ili tek poneki fragment skulpturnih i arhitektonskih dekoracija. Najznačajnije su bile riznica Sifnjana i riznica Atenjana koje pripadaju važnim ostvarenjima arhajske arhitekture i kiparstva.²⁵

Otok Sifno bio je bogat rudnicima zlata te je Apolon naredio da jednu desetinu prihoda šalju u Delfe (*Paus.* 10.11.2). Od riznice Sifnjana *in situ* su ostali sačuvani samo temelji. Ona je bila malen jonski hram *in antis*, s dvije vitke karijatide umjesto stupova među bočnim zidovima pronaosa. Ovaj hram izgrađen je u razdoblju od 530. do 525. g. pr. Kr. Istočni zabat bio je ukrašen prizorom svađe između Herakla i Apolona oko delfskog tronošca u visokom reljefu. Skulpture koje su ukrašavale zapadni zabat nažalost nisu sačuvane. Friz se protezao uokolo čitave fasade riznice i bio je dugačak 29,63 m te obrubljen ornamentalnim vrpcama. Na sjevernoj strani je živopisno prikazana gigantomahija, a na istočnoj borbe iz Trojanskog rata. Zapadna strana bila je ukrašena prizorima iz legende o Parisu, a južna scenama otmice Leukipovih kćeri od strane Dioskura.²⁶

Slika 3. Dio istočnog zabata riznice Sifnjana, prikaz borbe Herakla i Apolona, 6. st. pr. Kr.,
Arheološki muzej u Delfima

²⁵ Durando 1999, 208.

²⁶ Juric 2001, 333.

Slika 4. Dio friza na sjevernoj strani riznice Sifnjana, prikaz gigantomahije, 6. st. pr. Kr.,
Arheološki muzej u Delfima

Slika 5. Dio friza na istočnoj strani riznice Sifnjana, prikaz scene iz Trojanskog rata, 6. st. pr.
Kr., Arheološki muzej u Delfima

Riznica Atenjana podignuta je nedugo nakon bitke kod Maratona kako bi se u njoj mogao izložiti dio ratnog plijena.²⁷ Pauzanija piše da su se tu čuvali ukrašeni kljunovi lađa i brončani štitovi, a natpis na njima donosi gradove iz kojih su Atenjani poslali prvine od plijena (10.11.6). U nekoliko je navrata ova riznica bila restaurirana, a danas je ostala gotovo netaknuta na mjestu gdje se nalazila. I ova je riznica izgrađena u stilu hrama *in antis*, i bila je malo veća od hrama riznice Sifnijaca koja se nalazila niže od nje. Hram je izveden u dorskom slogu od parskog mramora, dimenzija oko 9,7 x 6,2 m. Nad arhitravom se izmjenjuju metope i triglifi, a friz je bio razvijen na 30 metopa. Amazonomahija ukrašava 6 metopa na pročelju. 9 metopa na južnoj strani prikazuju pothvate Egejeva sina Tezeja. 9 metopa na sjevernoj strani i 6 na zapadnoj prikazuju Heraklova djela. Danas su u Arheološkom muzeju u Delfima izložene 24 originalne metope, dok su na restauriranom hramu zamijenjene gipsanim kopijama.²⁸

Slika 6. Riznica Atenjana u Delfima, 5. st. pr. Kr.

²⁷ Durando 1999, 208

²⁸ Juric 2001, 333.

Slika 7. Prikazi na metopama riznice Atenjana u Delfima

Odmah do riznice Atenjana nalazio se Buleuterij. To je bila izdužena građevina pravokutnih temelja. Sjeveroistočno od Buleuterija bila je vidljiva tzv. Sibilina stijena – komad stijene na kojem je navodno stajala prva žena proročica čije je ime bilo Herofila, a nadimak Sibila, dok je pjevala svoja proročanstva (*Paus.* 10.12.1-3). Više o Sibili u diplomskom radu opisano je kod proročišta u Kumi. Pored Sibiline stijene Atenjani su 478. godine izgradili svoj trijem u kojemu su kasnije izlagali ratni plijen s početka Peloponeskog rata.²⁹

Spomenici oko Halosa

Halos ili Gumno bio je dio Svetog puta proširen u kružni prostor gdje su se u vrijeme Pitijjskih igara izvodile predstave. Oko Halosa ostali su sačuvani ostatci mnogih baza zavjetnih darova, a što su bili zavjetni darovi koji su na njima stajali, znamo zahvaljujući sačuvanim natpisima.

²⁹ *Ibid.*, 335.

Prvi spomenik koji trebamo spomenuti je riznica Korinćana sagrađena u 7. st. pr. Kr., što ju čini najstarijom riznicom u Delfima. U njoj se čuvalo zlato iz Lidije (*Paus.* 10.13.5). Izgradio ju je tiranin Kipsel, a ponovno je posvećena u ime svih Korinćana nakon pada tiranina Perijandara. Nakon što je 548. g. pr. Kr. Apolonov hram pretrpio razaranje zbog požara, upravo su u toj riznici bili pohranjeni svi zavjetni darovi koji su uspjeli biti spašeni.

Još jedan od važnijih spomenika bio je i Platejski tronožac. Njega su Grci darovali nakon što su kod Plateje pobijedili Perzijance 479. g. pr. Kr (*Paus.* 10.13.9). Stup tronošca bio je napravljen u obliku tri međusobno isprepletene brončane zmije, a na njegovu se vrhu nalazio kotao izrađen od zlata. Imena 31 grada koji je sudjelovao u bitci kod Plateje bila su ispisana na trima zmijama. Car Konstantin stup je prenio iz Delfa u Konstantinopol.³⁰

U sljedećem će odlomku biti samo nabrojani ili ukratko opisani svi ostali spomenici za koje zahvaljujući zapisima (*Paus.* 10.9) znamo da su se nalazili oko Halosa, no nisu sačuvani ili su sačuvani u veoma malom opsegu. Osim riznice Korinćana i Platejskog tronošca, oko Halosa su se nalazili: žrtvenik Hiosa, veliki oltar koji su darovali stanovnici otoka Hiosa, a bio je postavljen s istočne strane Apolonova hrama; zavjetni dar Rođana, spomenik Emilija Paula, rimskog generala koji je pobijedio makedonskog kralja Perzeja 168. g. pr. Kr. u bitci kod Pidne; spomenik Tarentinaca; spomenik kralja Eumena II koji je vladao Pergamom u 2. st. pr. Kr.; Atalov trijem; brončana palma koju su Atenjani postavili u čast pobjede nad Perzijom u 5. st. pr. Kr. kraj rijeke Eurimedonta; statua Prusija II, kralja Bitinije, koju je Delfima poklonio Etolski savez; Kip Apolona Sitalka („Čuvar žita“) koji je Delfima poklonila Amfiktionija i sagradila ga od naplaćenih novčanih kazni Fokejcima koji su obrađivali Apolonovu svetu zemlju; pokraj stuba na istočnoj strani od kipa Apolona Sitalka nalazio se izvor Kasotida za koji je Pauzanija zapisao (10.24.7) da je voda iz njega ispod zemlje tekla sve do aditona unutar Apolonova hrama i tamo nadahnjivala Pitiju; tronošci sirakuških tirana koji su u vrijeme Trećeg svetog rata rastaljeni radi kovanja novca; zavjetni dar vladara iz pokrajine Tesalije Daoha II, koji je prijateljevao s Filipom II Makedonskim; svratište Knidana koje je bilo velika dvorana pravokutna oblika i imala je svrhu konačišta i gozbene dvorane.

³⁰ *Ibid.*

Hram boga Apolona

Sveti put završavao je ispred hrama boga Apolona. To je bila nesumnjivo najznačajnija građevina u svetištu. Hram je doživio šest faza izgradnje – prema legendi koju donosi Pausanija (10.5.9), prvi je hram bio izgrađen od pruća, drugi su pčele izradile od voska i perja, a treći je podignut u bronci (10.5.11). Prvi sačuvani materijalni ostaci hrama pripadaju četvrtoj fazi, no taj je hram zahvatio požar sredinom 6. st. pr. Kr. te je opstalo samo nekoliko zidnih blokova i fragmenti kapitela i stupova. U petoj fazi hram je na svojim bočnim stranama imao po 15 stupova, a u potpunosti je uništen 373. g. pr. Kr. u razornom potresu.³¹ Današnje ruševine Apolonovog hrama pripadaju šestoj fazi (iz 337. g. pr. Kr.) koja je sagrađena u dimenzijama prethodnog hrama iz arhajskog razdoblja. Ovaj hram izgrađen je kao dorski heksastilni peripter od sadre i vapnenca, veličine oko 60 x 23 metra, sa stupovima od ožbukane sadre koji su stajali na čvrstoj podlozi na koju je bio položen stilobat.³² U predvorju hrama nalazili su se natpisi s izrekama grčkih mudraca „Upoznaj samoga sebe“ i „Ništa previše“.³³ Zabati hrama ukrašeni su skulpturama koje su bile djelo atenskih kipara Androstena i Praksije, koji su djelovali sredinom i krajem 4. st. pr. Kr.³⁴ Na zapadnom zabatu hrama bio je prikazan bog Dioniz s Menadama, a na istočnom Apolon kako odlazi u Delfe u pratnji drugih božanstava. Isti taj prikaz nalazio se i na hramu iz vremena Alkmeonida. Metope hrama nisu imale reljefne ukrase. Unutar hrama bili su postavljeni Posejdonov žrtvenik te kipovi boga Zeusa, Apolona i dviju Suđenica. Niže od razine hrama nalazili su se aditon u kojem je proricala Pitija i gdje se nalazio kip Apolona izrađen od zlata (*Paus.* 10.24.5), te još jedna prostorija u kojoj su štovatelji čekali odgovor.³⁵ Hram se veličinom isticao nad okolnim građevinama.

³¹ Dinsmoor 1975, 91-92.

³² *Ibid.*

³³ Bručić 1990, 97.

³⁴ Juric 2001, 338.

³⁵ *Ibid.*

Slika 8. Apolonov hram u Delfima, 4. st. pr. Kr.

Ovdje trebamo spomenuti i slavnog Aurigu iz Delfa koji je iskopan unutar Apolonova svetišta 1896. godine. Ova statua bila je dio velike brončane skulpture koja je prikazivala pobjedničku kvadrigu Polizala na Pitijским igrama 478. ili 474. g. pr. Kr., a podignuta je u čast pobjede.³⁶ Prikazan je kočijaš s uzdama u rukama, a oko glave nosi pobjedničku vrpču. Plemenitost njegova stava i čistoća okomitih linija njegove odjeće samo su neki od elemenata ogromne kompozicije od koje su ostali sačuvani tek neki dijelovi. Auriga datira iz sredine 5. st. pr. Kr.

Slika 9. Brončani Auriga iz Delfa, 5. st. pr. Kr., Arheološki muzej u Delfima

³⁶ Juric 2001, 357.

Kazalište

Najljepši pogled na Apolonovo svetište proteže se iz delfskog kazališta. Ovo je kazalište bilo poznato po svojoj odličnoj akustici i u njemu su bila održavana natjecanja iz poezije, govorništva, dramske umjetnosti i glazbe. Ovo je kazalište usječeno u prirodnu padinu planine Parnas na sjeverozapadu Apolonova svetišta. Na tom se mjestu prije njega nalazilo još jedno kazalište, a delfsko je na njegovu mjestu sagrađeno početkom 4. st. pr. Kr. u parskom kamenu i do danas je ostalo relativno dobro očuvano. Gledalište se sastojalo od stepeničastih sjedala u 35 redova koji su prolazom bili podijeljeni u višu i nižu zonu.³⁷ Kazalište je doživjelo proširenje oko 160. g. pr. Kr. zahvaljujući pergamskom kralju Eumenu II. koji je darovao novčana sredstva i robove u tu svrhu.³⁸ Ovo kazalište moglo je ugostiti oko 5 000 posjetitelja.

Slika 10. Kazalište u Delfima, 4. st. pr. Kr.

6.5.2. Svetište božice Atene Pronaje

Istočno od Apolonova svetišta nalazilo se manje poznato svetište u Delfima, ono Atene Pronaje (što označava Atenu pred hramom, Apolonovim), na lokalitetu koji je poznat pod imenom Marmaria (od grčke riječi *marmaron* koja označava mramor). Pauzanija ukratko opisuje ovo svetište i unutar njega imenuje samo četiri građevine (10.8.6-7). Na toj terasasto

³⁷ *Ibid.*, 339.

³⁸ Sturgeon 2004, 417.

uređenoj nizbrdici raspored građevina može se pratiti od sjeveroistoka prema zapadu. Sačuvani su temelji dvaju manjih objekata koji svojim tlocrtom nalikuju na hramove, s celom i vestibulom. Pretpostavlja se da su te dvije građevine služile kao riznice u arhaiskom razdoblju. Ulazi u oba objekta nalazili su se na južnoj strani i bili su skoro u potpunosti zatvoreni zidom jedne od uzdignutih terasa na kojoj su bili raspoređeni razni impozantni spomenici. Manji objekt bio je dimenzija 5 x 4 metara, a veći 8 x 10 m.

Hram Atene Pronaje

Hram Atene Pronaje kroz povijest je doživio tri faze. Najstariji je hram podignut u 7. st. pr. Kr. i od njega su sačuvani samo stupovi te fragmenti ostalih dijelova hrama. Svoju drugu fazu hram je dobio u 5. st. pr. Kr., bio je izgrađen u dorskom stilu kao nepravilni heksastil jer je na svojim stranama umjesto trinaest imao dvanaest stupova. Njegova je orijentacija bila neobična jer se protezao u smjeru jug-sjever, a standard je bio istok-zapad.³⁹ Poput mnogih ostalih spomenika u Delfima, hram iz druge faze skoro je u potpunosti uništen 373. g. pr. Kr. zbog klizanja terena i odrona kamena uzrokovanih potresom. Treći hram nije podignut na istom mjestu, nego nešto zapadnije pri kraju samog svetišta. Bio je izgrađen od vapnenca iz kamenoloma koji se nalazio u blizini. Izgrađen je kao prostil, imao je na južnoj strani šest stupova, a na ulazu u celu još dva. Poznato je da se na hramu nalazila određena vrsta friza, a njegove metope nisu bile ukrašene.⁴⁰

Uz hram, na zapadnoj strani, stajala je građevina s tri prostorije. Nije sigurno za što se ova građevina upotrebljavala, a pretpostavlja se da je starija od hrama. Obično je bila nazivana „Kućom svećenika“.

Riznice

Od parskoga mramora su zapadno od hrama Atene Pronaje bile sagrađene dvije riznice koje svojim oblikom nalikuju dvjema istočno od hrama čiji su sačuvani temelji opisani ranije u diplomskom radu. Spominje ih i Pauzanija (10.8.6). Ove dvije riznice zapadno od hrama u osnovi su arhitektonski bogatije od onih na istoku. Prva riznica je bliža hramu, dimenzija 7,30 x 10,40 m i građena je u dorskom stilu. Izgrađena je početkom ili sredinom 5. st. pr. Kr. Druga

³⁹ Dinsmoor 1975, 92.

⁴⁰ Juric 2001, 342.

riznica manja je od prve, sagrađena je u jonskom stilu s dvama stupovima *in antis*. Ta se riznica po svojoj ljepoti uspoređivala s riznicom Sifnjana u Apolonovom svetištu. U arheološkim istraživanjima pronađen je komad friza s vanjskog zida ove riznice. Pripisuje se Masaliji, grčkoj koloniji, i datira u 6. st. pr. Kr.⁴¹

Tolos

Najimpresivnija građevina unutar svetišta Atene Pronaje bio je tolos, remek-djelo Teodora, fokejskog arhitekta s početka 4. st. pr. Kr.⁴² Tu se prije njega nalazio i raniji tip tolosa koji je srušen, a materijal od kojeg je bio izgrađen iznova su upotrijebili Sikionjani za izgradnju temelja svoje riznice oko 500. g. pr. Kr.⁴³ S obzirom na to da je čitav materijal originalnog tolosa ponovno iskorišten, njegov originalan položaj nije poznat, ali se zahvaljujući dijelovima iz temelja riznice Sikionjana uspjelo rekonstruirati da je imao vanjski red s 13 dorskih stupova i unutarnju kružnu celu.⁴⁴ Vanjski red kasnijeg tolosa, onog iz 4. st. pr. Kr. imao je 20 dorskih stupova i unutrašnju kružnu celu uz čije se zidove nalazilo 10 korintskih stupova izrađenih od eleuzinskog vapnenca.⁴⁵ Ukrašavala su ga dva reljefna friza. Na metopama većeg friza nalazili su se prizori kentaumahije i amazonmahije, a na manjem koji se protezao vanjskim zidom cele, herojska djela Tezeja i Herakla. Crjepovi koji su pokrivali tolos bili su izrađeni od mramora. Zanimljivo je kako nije utvrđena kulturna namjena ove građevine.

Slika 11. Tolos unutar svetišta Atene Pronaje u Delfima, 4. st. pr. Kr.

⁴¹ *Ibid.*, 341.

⁴² Durando 1999, 211.

⁴³ Juric 2001, 332.

⁴⁴ Dinsmoor 1975, 117.

⁴⁵ Juric 2001, 342.

Gimnazij

Gimnazij se nalazio na sjeverozapadnom dijelu Marmarije. U 4. st. pr. Kr. sagrađen je prvi antički gimnazij i služio je kao atletsko i gimnastičko vježbalište, a u rimsko je doba rekonstruiran i dograđen.

Gimnazij se prostirao na dvije terase. Palestra, odnosno škola za hrvanje ili hrvalište, nalazila se na donjoj, a zimsko vježbalište na gornjoj terasi.⁴⁶ Palestra je bila pravokutnog oblika, imala je unutrašnje dvorište i peristil. Na sve četiri strane bilo je po osam stupova koji su držali krov. Na sjeverozapadnoj i južnoj strani od palestre nalazilo se nekoliko dvorana čije su namjene bile različite. U ruševinama palestre uočljivi su ostaci crkve koja je imala apsidu i iz novijeg je razdoblja. Na sjeveru palestre nalazila se kružna cisterna koja je dobro očuvana i čiji su sačuvani dijelovi konzervirani. Pokraj njezinog sjevernog zida stajala je velika fontana i 11 malih bazena, koje je opskrbljivala voda iz izvora Kastalije. Zapadno su se nalazile terme s toplom vodom koje su izgrađene tek u doba rimske vladavine, oko 120. g. po. Kr.⁴⁷

Zimsko vježbalište koje je bilo u obliku trijema nalazilo se na gornjoj terasi i bilo je orijentirano u smjeru SZ-JI, unutarnjih dimenzija oko 185 x 7,5 m. Prvotni dorski stupovi su nosili krov i bili izrađeni od porosa. U rimskom razdoblju originalni su stupovi zamijenjeni jonskim mramornim stupovima koji su stajali na visokim kvadratnim bazama. Tamo se vježbalo za vrijeme velikih hladnoća, vrućina ili kiše. Inače je uobičajeno bilo vježbati na otvorenoj i nezaštićenoj stazi ispred trijema, koja je tekla paralelno s njim.

Slika 12. Gimnazij u Delfima, 4. st. pr. Kr.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*, 343.

Stadion

Na najvišem vrhu delfskog svetišta sagrađen je stadion. Stadion se nalazio zapadno od Apolonova svetišta, udaljen samo nekoliko minuta hoda od kazališta. Iako je stadion u početku služio samo za sportska natjecanja, kasnije se upotrebljavao i za glazbena. Prva verzija stadiona sagrađena je u 5. st. pr. Kr. i nije imala kamena sjedala za gledatelje, nego je tribina bila napravljena od nasute zemlje sa strana stadiona. Kamena sjedala izrađena su tek za vladavine cara Hadrijana (117-138. g. pr. Kr.). Na stadion je moglo stati oko 7 000 gledatelja. Dimenzije stadiona bile su 178 x 25,5 m. Na sjevernoj strani stadiona sjedala su ostala odlično očuvana, uključujući i ona počasna za svećenike. Na ulasku u stadion na istočnoj strani sačuvane su visoke baze četiriju stubova koji su nosili slavluk. Na prvi dan Pitijjskih igara od slavluka je započinjao mimohod natjecatelja i sudaca.⁴⁸

Slika 13. Stadion u Delfima, 5. st. pr. Kr. / 2. st. po. Kr.

⁴⁸ *Ibid.*, 344.

7. DODONA

7.1. Geografski položaj Dodone

U Dodoni se nalazilo proročište vrhovnog grčkog boga Zeusa i ona se smatra najstarijim proročištem u Grčkoj. Po važnosti je bila drugo najvažnije proročište u Grčkoj. Nalazila se na rubu helenskog svijeta, u Epiru. Proročište je posebno značajno bilo u periodu 4. i 3. st. pr. Kr., za vrijeme vladavine epirskog kralja Pira.⁴⁹ Dodona je tada je bila vjersko, kulturno i političko središte Epirske lige. Dodona je smještena oko 22 km jugozapadno od grada Janjine, u zatvorenoj uskoj dolini koja je veći dio dana zasjenjena planinom Tomar u čijem se podnožju nalazi.⁵⁰ Dolina u kojoj je Dodona smještena ističe se po snažnim grmljavinskim olujama, te je stoga njezino tlo neuobičajeno močvarno. Podnožje planine Tomar prekrivaju borove šume, a u dolini su rasli hrastovi. Antički grad Dodona nalazi se na uzvisini tridesetak metara iznad doline, u obliku je nepravilnog kvadrata i okružen je niskim zidom. Niže, ugrađeno u padinu humka, nalazi se kazalište koje je bilo jedno od najvećih u grčkom svijetu. Samo sveto područje proročišta ležalo je u dolini ispod.

7.2. Mitski osnutak i proricanje u Dodoni

Osnivanje Dodone legenda pripisuje Deukalionu, sinu Titana Prometeja. Zeusu je omrzнула ljudska vrsta kada su ga sinovi arkadskog kralja Likaona htjeli prevariti i poslužiti mu juhu koja je sadržavala dijelove tijela jednog od njihove braće (*Ov. Met.* 1.230). Zeus se nakon tog događaja vratio na Olimp i na zemlju pustio veliki potop. Prometej je Deukaliona upozorio na nadolazeći potop te je on za sebe i svoju ženu Piru sagradio drvenu arku u kojoj su plovili devet dana dok su vode divljale zemljom. On je zatim pustio golubicu koja je pronašla kopno (*Ov. Met.* 1.317).

Dodona se prvi put spominje u Homerovoj Odiseji (14.327) kada Homer govori o Zeusovom hrastu, a zatim i u Ilijadi (16.235) gdje se spominju svećenici Seli koji spavaju na zemlji i nikad ne peru noge. Ti su svećenici bili autentični mistici koji su se pridržavali tih neuobičajenih rituala jer su ih naslijedili od svojih predaka. Slušajući šuštanje stoljetnoga svetog hrasta unutar

⁴⁹ Durando 1999, 205.

⁵⁰ Nicol 1958, 128.

svetišta, davali su proročanstva.⁵¹ Fenomen svetog stabla koji daje proročanstva jedinstven je u grčkom svijetu. Svećenici neopranih nogu također su egzotičan detalj, iako postoje paralele u drugim kulturama. Tu se može spomenuti vrhovni svećenik boga Jupitera u Rimu (*flamen Dialis*) koji je morao spavati na krevetu s blatnjavim nogama, svećenici u poganskoj Pruskoj koji su morali su spavati u kontaktu sa zemljom, kao i brahmani u Indiji.⁵²

Iako se proricanje u Dodoni događalo i kroz žuborenje izvora vode i kroz tumačenje zvukova što su ih proizvodili mjedeni cimballi okačeni na hrastove grane, proročište je u najvećoj mjeri bilo usredotočeno na stoljetno stablo svetog hrasta.⁵³ U Dodoni je hrast bio manifestacija boga i sredstvo njegova proricanja. Seli su bili samo njegovi tumači. Da je stablo u nekom smislu „govorilo“, ne implicira se samo u Odiseji, nego i u mitu o Argonautima. Njihov brod Argo bio je obdaren moći govora koju je upotrijebio u najmanje tri navrata: kad je prvi put porinut, kad je njegov izvorni kormilar umro i morao je biti izabran novi te kad je stigao u najudaljeniji i najopasniji dio svog putovanja. Te su epizode činile dio osnovne legende o Argonautima i bile su dovoljno stare da se u Odiseji spominju kao svima poznate (12.70). Brod je bio izrađen od borovine s planine Pelij, a Atena je na njegov pramac ugradila proročki kljun odrezan sa svetog hrasta iz Dodone.⁵⁴ Očito je ideja koja stoji iza legende bila da, budući da je hrast iz Dodone mogao govoriti, tako i komad odrezan s njega može koristiti ovaj čudesni dar gdje god bio postavljen.⁵⁵

Još se jedno obilježje može povezati s proročištem u Dodoni u njenim najranijim razdobljima, a to je golubica koja govori, no dokazi za to nisu eksplicitni kao za hrast. Herodot (2.55) piše kako su mu proročice iz Dodone ispričale da su iz Tebe u Egiptu poletjele dvije golubice od kojih je jedna odletjela u Libiju, a druga u Dodonu. Sletjela je na hrast i progovorila ljudskim glasom da tu treba osnovati Zeusovo proročište. Što se Dodone tiče, golubice se pojavljuju u različitim oblicima temeljne legende proročišta. U raznim verzijama golubica koja sjedi na hrastu upozorava drvosječu koji se sprema posjeći stablo da je ono za Zeusa sveto i proročansko. Možda se čini nepotrebnom suvišnošću da golubica govori s grana hrasta ako i drvo može samo govoriti, no folklor obiluje takvim nedosljednostima. Kasnije tradicije predstavljale su golubice kao proročice koja govore, za njih se više nije govorilo da su ptice, već svećenice zvane golubice.⁵⁶ I Pauzanija (10.12.2) smatra da se termin golubice zapravo

⁵¹ Durando 1999, 205.

⁵² Stoneman 2011, 56.

⁵³ Juric 2001, 359.

⁵⁴ Graves 2003, 399.

⁵⁵ Parke 1967, 23.

⁵⁶ *Ibid.*

odnosio na svećenice. Moguće je da se stablo svetog hrasta srušilo nakon 600 godina aktivnosti, a ulogu ptica preuzele su svećenice po uzoru na rivala Delfe.⁵⁷

Jedna od metoda proricanja u Dodoni bila je i da konzultant zapiše svoje pitanje na jednu stranu olovne pločice koje bi se onda presavila i predala proročištu.⁵⁸ U ime Zeusa odgovor su na drugu stranu pločice zapisivali svećenici. Olovne pločice iz Dodone pronađene su u arheološkim istraživanjima prije više od stotinu godina, ali nisu u potpunosti objavljene. Neke od njih izložene su u Arheološkom muzeju grada Janjine. Gotovo sve pronađene pločice sadržavaju pitanja osobnog tipa, uglavnom iz 5. i 4. st. pr. Kr. U većini slučajeva pronađene pločice sadržavaju samo pitanje, ali ne i odgovor proročišta. Pitanja s olovnih pločica u Dodoni mogu se podijeliti u nekoliko kategorija. Najviše je upita koja se tiču putovanja (osobito morem) i onih o braku, djeci i poslu. Desetak pločica donosi upite robova o mogućnosti dobivanja slobode. Nekoliko upita odnosilo se na vojne pohode, gradske poslove i krađe. Zanimljivo je da je upita koji se odnose na zdravlje i bolesti puno manje nego što bi se očekivalo, pa se smatra da je možda većina onih koji su se pitali o ovim stvarima radije birala neko od svetišta posvećenih bogovima liječnicima.⁵⁹ Pitanja je, kao što možemo vidjeti, bilo poprilično mnogo, ali odgovora ne. Samo jedna ili dvije pločice imaju nešto što se čini kao odgovor napisan na dnu.

Zanimljivo je istaknuti da se upiti na 9 pločica pronađenih u Dodoni odnose na naseljavanje otoka Fara (današnji Hvar) od strane Parana u 4. st. pr. Kr.⁶⁰ Upute na njima su individualne prirode, poput pitanja pojedinaca o tome trebaju li putovati na Far ili ne te hoće li ostvariti poslovne ili financijske dobitke.⁶¹ Dvije su od ovih 9 pločica objavljene i na njima se spominju pojedinci koji su se htjeli preseliti na otok Far. Na prvoj pločici čovjek imena Eksakon pitao je proročište bi li mu bilo korisnije otići živjeti na Far.⁶² Na drugoj pločici čovjek čije se ime nije sačuvalo pitao je proročište treba li otputovati s Paranima na otok Par u Jonskom zaljevu.⁶³

⁵⁷ Stoneman 2011, 58.

⁵⁸ *Ibid.*, 61.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Budić 2018, 104.

⁶¹ Marohnić 2016, 10, prema Budić 2018, 104.

⁶² Dakaris 1967, 49-50, prema Budić 2018, 105.

⁶³ Lombardo 2002, 133-135, prema Budić 2018, 105.

Slika 14. Olovne pločice s upitima za proročište u Dodoni, 4. i 5. st. pr. Kr., Arheološki muzej grada Janjine

Čini se da je od najranijih vremena postojala veza Majke Zemlje i Zeusova proročišta u Dodoni. Drevni napjev koji su pjevale svećenice proročišta bio je u čast ne samo Zeusa, nego i Geje. Međutim, tek nakon Homerova vremena ova je božica zemlje bila personificirana kao Zeusova supruga i identificirana kao Diona.⁶⁴ Ni Homer ni Heziod ne povezuju božicu Dionu s Dodonom. Zeus se nigdje osim u Dodoni nije smatrao mužem Majke Zemlje, no Diona je ostala Zeusova žena u Dodoni čitavo vrijeme djelovanja proročišta. Zeus i Diona imali su kćer, božicu Afroditu. Prema drugoj verziji mita, Afrodita je rođena iz morske pjene nakon Uranove kastracije (*Hes. Th.* 173). Ploveći na školjci najprije je došla na Kiteru, potom na Peloponez, a u konačnici na Cipar. U Pafu na Cipru se nalazilo glavno sjedište njezina kulta.⁶⁵ Afrodita se u Dodoni pojavljuje relativno kasno i čini se da je bila samo štovana, a ne smatrana i proročkom božicom. Tako je u Dodoni postojala trijada božanstava koju su činili Zeus, Diona i Afrodita, iako se na početku tu štovao samo Zeus.⁶⁶

⁶⁴ Nicol 1958, 133-134.

⁶⁵ Graves 2003, 34.

⁶⁶ Nicol 1958, 134.

7.3. Povijest grada i arheološka istraživanja

219. g. pr. Kr. Etoljani pod vodstvom Dorimaha tijekom rata s Makedoncima opustošili su Dodonu, srušili hram i uništili spomenike.⁶⁷ Rimljani su u Drugom makedonskom ratu (od 200. do 196. g. pr. Kr.) poharali ovo svetište, a 88. g. pr. Kr. ponovno ga pljačkaju Tračani koje je Mitridat poslao u Epir. Iako je bila najavljena velika obnova proročišta, njegov utjecaj je oslabio.⁶⁸ U 2. st. po. Kr. proročište je ponovno oživjelo i djelovalo do vremena vladavine cara Konstantina i trijumfa kršćanstva. Car Teodozije 393. g. naređuje da se sveti hrast u Dodoni iščupa iz korijena, što se slagalo s njegovom propagandom da se uništi sve što je pogansko. Tada je u Dodoni podignuta crkva, a čak su poznata i imena biskupa u Dodoni sve do 516. g. Goti u Epir dolaze sredinom 6. st. te se njih drži odgovorima za konačno uništenje Dodone. Ona u potpunosti nestaje 879. g.⁶⁹

Točno mjesto proročišta u Dodoni prvi je identificirao Christopher Wardsworth, a grčki arheolog Konstantinos Karapanos prvi je tamo iskopavao 1876. g. Rezultate svojih iskopavanja objavio je u djelu *Dodone et ses ruines*. Pronađeno je nekoliko predmeta izrađenih od bronce koji se čuvaju u Nacionalnom arheološkom muzeju grada Atene. 1930-ih godina Dimitrios Evangelides iz Atene nastavlja iskopavanja u Dodoni. Znanstvena iskopavanja u pravom smislu te riječi provedena su tek 1952. g. od strane Grčke arheološke službe. Tada je otkriveno kazalište velikih dimenzija, akropola okružena zidinama i svetište unutar kojeg su bili skromni ostaci hramova i spomenika.⁷⁰

7.4. Spomenici u Dodoni

Kazalište i stadion

Kazalište, izgrađeno tijekom prve polovice 3. st. pr. Kr. predstavlja ključni i najsačuvaniji spomenik proročišta. Njegova konstrukcija uključuje polukružnu orkestru i gledalište koje je bilo uklesano u brežuljak. S gledalištem podijeljenim dvjema dijazomama, odnosno vodoravnim prolazima, raspoređenim u tri zone s ukupno 45 redova kamenih sjedala, kazalište je imalo impresivnu strukturu. Donja i srednja zona gledališta bile su podijeljene na 9, dok je

⁶⁷ Juric 2001, 360.

⁶⁸ Nicol 1958, 143.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Cook 1953, 121.

gornja zona bila razdijeljena na 18 zrakastih segmenata. Pred orkestrom stajala je zgrada skene i njeni su nam temelji sačuvani.⁷¹ Impozantni potporni zidovi, izgrađeni od vapnenca s tog područja, očuvani su u visini koja premašuje 20 m.⁷² Etoljani su srušili kazalište 219.g. pr. Kr, a obnovio ga je Filip V. Rimljani su ga transformirali u arenu, zamjenjujući najniže sjedalice potpornim zidom kako bi zaštitili gledatelje od životinja.⁷³ Kazalište je moglo primiti 17 000 posjetitelja. 1960-ih godina kazalište je restaurirano, te se danas koristi tijekom ljeta za izvođenje dramskih predstava.

Jugozapadno od kazališta otkriveni su ostaci stadiona. Iz arheoloških ostataka može se iščitati da su se na stadionu sjedala nalazila sa sjeverne, duže strane koja je bila usječena u kosinu.⁷⁴

Slika 15. Kazalište u Dodoni, 3. st. pr. Kr.

Svetište

Istočno od kazališta nalazilo se svetište. Pausanija nikad nije posjetio Dodonu, no spominje Zeusovo svetište i sveti hrast koji su se tamo nalazili (1.17.5). Poznato je da se unutar svetišta nalazila i veća skupina spomenika, no danas je malo očuvanih ostataka. Cijelo je svetište

⁷¹ Juric 2001, 361.

⁷² Durando 1999, 205.

⁷³ Juric 2001, 361.

⁷⁴ *Ibid.*

opasavao zid, a u njegovom centru bio je sveti proročki hrast. Kasnije je zid ostao samo na istočnoj strani svetišta, dok je na ostale tri svetište bilo omeđeno jonskim trijemom.

Prema ruševinama svetišta moglo se zaključiti da je građevina najbliže kazalištu bila hipostilna dvorana koja je imala funkciju Buleuterija. Afroditin hram, hram Dione i hram Zeusa Naja nalazili su se istočno od Vijećnice. Hramovi Afrodite i Dione bili su manjih dimenzija, a Zeusov nešto veći od njih, što je vidljivo po sačuvanim ostacima temelja tih triju hramova. Nešto dalje od njih bilo je sagrađeno Heraklovo svetište nad kojim je u kasnijim stoljećima podignuta starokršćanska bazilika.⁷⁵

Slika 16. Buleuterij (Vijećnica) u Dodoni, 3. st. pr. Kr.

Akropola

Sjeverno od svetišta i kazališta nalazila se Akropola. Ona je bila ograđena zidom koji je bio pojačan četverokutnim kulama i imao ulaz na jugozapadnoj strani. Širina zida bila je oko 3 do 4,5 m. Dijelovi sačuvani do 3 m u visinu većinom su iz vremena helenizma. Tu su iskopani i ostaci cisterne te kuće koja nosi naziv Kuća čuvara.⁷⁶

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ *Ibid.*, 362.

8. OTOK DEL

8.1. Geografski položaj otoka Dela

Otok Del kikladski je otok u Egejskom moru. Teren je na otoku Delu brežuljkast i stjenovit, a najviši vrh otoka je brdo Kint, visoko 113 m. Otok je najpristupačniji sa zapadne strane. Površina otoka je oko 5 km².

8.2. Mitsko stvaranje otoka Dela

Otok Del izvučen je iz mora Posejdonovim udarcem trozupca po Zeusovoj naredbi kako bi se na njemu Leta mogla sigurno nastaniti i roditi Apolona i njegovu sestru Artemidu koju je začela sa Zeusom, a da Hera to ne primijeti (*Hymn. Hom. Ap.* 3.115). Do tada plutajući otok, Del sada postaje nepokretno usidren u moru i na njemu više nitko nije smio biti rođen i nije smio umrijeti (*Paus.* 2.27.1). Bolesnici i trudnice stoga su se s otoka prevozili morem do susjednog otoka Ortigije (*Strab.* 10.5.5). Prvo svetište na Delu prema legendi je osnovao Tezej prilikom svog povratka s otoka Krete (*Plut. Thes.* 21).

8.3. Povijest otoka Dela

Nakon što su koncem 10. i početkom 9. st. pr. Kr. naselili Kiklade, Jonjani su uveli Letin kult na otok Del. Već od tog vremena na otoku je uvedeno održavanje religijskih svečanosti pod imenom *Delia* koje su bile posvećene Apolonu, Artemidi i Leti.⁷⁷ U 7. st. pr. Kr. Del se smatrao svetim otokom. Prvo je bio pod vlašću otoka Naksa, a zatim Atene. Za vrijeme Pizistratove vladavine 543. g. pr. Kr. svetište na Delu je pročišćeno i Atenjani su s njega uklonili sve grobove.⁷⁸ Del je za Jonjane predstavljao središte njihova vjerskog i političkog jedinstva. Upravo je zbog Apolonova hrama Del smatran toliko svetim da ga se niti jedan neprijatelj nije usudio napasti više od 400 godina. Delsko-atički savez osnovan je 478. g. pr. Kr. Taj savez između gradova i otoka Egejskog mora predvođen Atenom osnovan je radi zajedničke obrane od Perzijanaca. Grad je bio bez zidina i bio je riznica golemog bogatstva, poput blaga Delsko-

⁷⁷ Juric 2001, 491.

⁷⁸ Long 1958, 301.

atičkog saveza i njegove zajedničke riznice. Blagajna saveza je 454. g. pr. Kr. premještena je u Atenu. Još jedno pročišćenje uslijedilo je 426. g. pr. Kr. i nakon njega bilo je zabranjeno umrijeti na otoku (*Paus.* 2.27.1). 422. g. pr. Kr. Atenjani idu toliko daleko da su čak protjerali stanovnike s otoka smatrajući ih nedostojnima da žive na svetom otoku. Međutim, zbog upozorenja iz proročišta u Delfima nakon dvije godine dopuštaju im da se dosele natrag.

Nakon poraza u Peloponeskom ratu (431. – 404. g. pr. Kr.) Del potpada pod vladavinu Sparte, no samo kratkotrajno, jer Atenjani ubrzo ponovno preuzimaju upravu nad svetištem. Krajem 4. st. pr. Kr. Del se temeljem sporazuma s Atenom oslobodio njezine prevlasti i postao nezavisan, a to mu je omogućilo ulazak u najrazvijenije razdoblje u njegovoj povijesti. U svetište su pristizali skupocjeni darovi sa svih strana grčkog svijeta, i ono se u 3. st. pr. Kr. razvija u vrlo bogati trgovačko-lučki grad.⁷⁹

8.4. Del – grad trgovaca

Od sredine 3. st. pr. Kr. Del postaje jako trgovačko središte. Godine 288. pr. Kr. Del sa egipatskim Ptolemejevićima, koji tada imaju prevlast u Egejskom moru, ulazi u savez, no on se ubrzo raspušta i Del postaje slobodan te takav ostaje čitavo stoljeće.⁸⁰ Oko 250. g. pr. Kr. na Del se doseljavaju prvi rimski trgovci. Del tada sve više postaje trgovačko središte. Tu su se sastajali trgovci iz cijelog istočnog Sredozemlja. Rimljani 168. g. pr. Kr. osvajaju Makedoniju i delsko svetište opet predaju Atenjanima. Lokalno stanovništvo biva prognano i zamijenjeno doseljenicima iz Atene, no to nije naškodilo gospodarskom procvatu otoka. Nakon što su Kartaga i Korint razoreni 146. g. pr. Kr., mnogo trgovaca iz tih gradova doseljava se na Del koji samo jača i raste. Tu je bila najveća tržnica robova u Grčkoj na kojoj se u jednom danu prodavalo i do 10 000 robova (*Strab.* 14.5.2). U svetište su i dalje dolazili vjernici i hodočasnici koji su punili blagajnu otoka svojim приходima. Grad se zahvaljujući tome ukrašavao i uljepšavao raznim novim građevinama i spomenicima.

Nakon 90. g. pr. Kr. započinje propadanje grada.⁸¹ Mitridat, kralj Ponta, nenadano pljačka grad 86. g. pr. Kr., a 17 godina nakon, 69. g. pr. Kr. pljačkaju ga gusari. Nakon toga otok u potpunosti gubi na važnosti. Pauzanija ga posjećuje u 2. st. po. Kr. i zapisuje kako je u potpunosti ostao bez svojih stanovnika, ako se izuzmu oni koje su Atenjani poslali da čuvaju

⁷⁹ Juric 2001, 492.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

svetište (8.33.2). Kasnije se na njemu rudario mramor, a njegov status svetog otoka postao je u potpunosti beznačajan.

8.5. Delsko proročište

Neki istraživači smatraju da je Del bio važno proročište, dok drugi ne vjeruju da se ondje uopće proricalo.⁸² Većina antičkih pisaca vjerovala je da su se na Delu događale neke vrste proricanja, no ni jedan ne spominje specifične orakularne postupke. Pjesnički i geografski izvori upućuju na to da je Apolon na Delu davao proročke odgovore, no konkretna proročanstva nikad nisu zabilježena ni prenesena usmenom tradicijom.⁸³ Unatoč nedostatku izvora, na Delu se u klasičnom razdoblju zacijelo nalazilo proročište, ali nije bilo u rangu drugih proročišta.

Ipak, postoje neki dokazi da je ugled delskog proročišta porastao u kasnoj antici i da su se proročke aktivnosti ondje nastavile u 4. st. po. Kr. Opisujući vladavinu cara Julijana Apostate (361-363.) crkveni povjesničar Teodoret Cirski zabilježio je da je uoči napada na Perziju car konzultirao delfsko, delsko i dodonsko proročište (3.16). Zanimljivo je da su brojne kršćanske crkve podignute na Delu, no niti jedna nije bila podignuta unutar Apolonova svetišta, gdje se vjerojatno nalazilo proročište. Možda su jednostavno služile potrebama stanovništva koje je nastavilo svoj život na otoku i nakon dolaska kršćanstva. Zapisi Teodoreta Cirskog, međutim, sugeriraju da je poganstvo na Delu još očito bilo živo u 4. i 5. st. po. Kr., pa je gradnja kršćanskih crkava možda bila osmišljena kao odgovor i izazov poganskom kulturnom središtu.⁸⁴

8.6. Arheološka istraživanja na otoku Delu

Prva iskopavanja na otoku 1873. godine započinju arheolozi iz Francuske. Na brdu Kintu otkriveni su ostaci najstarijeg svetišta iz 8. ili 7. st. pr. Kr. gdje se štovao Apolonov i Artemidin kult. U sljedećih dvadesetak godina istraživanja otkriveno je nekoliko četvrti antičkog pomorskog i trgovačkog grada koji je imao luku, dokove i skladišta, značajno panhelensko svetište unutar kojeg su se nalazili Apolonov hram i manja svetišta Artemide, Afrodite i Lete, Sveto jezero s pripadajućim građevinama te trgovački grad iz 3. st. pr. Kr. Iskopavanja su

⁸² Den Adel 1983, 288.

⁸³ *Ibid.*, 290.

⁸⁴ Gregory 1983, 291.

nastavljena u periodu između 1902. i 1914. godine. Tada su otkriveni neki spomenici iz ranijih povijesnih razdoblja otoka, a osobito se ističe kamena terasa s kipovima mramornih lavova iz 7. st. pr. Kr. Tada se iskopavao i Apolonov hram kod kojeg je otkriveno nekoliko važnih skulptura među kojima su bile ona božice Artemide iz 7. st. pr. Kr. i Arhermova Nika iz 6. st. pr. Kr., skulptura koja je krasila zabat Apolonovog hrama i značajan broj natpisa delskog hrama, većinom popisi imovine i računi, a datiraju se od 4. do 2. st. pr. Kr.⁸⁵ Francuska arheološka škola iz Atene ukupno je na Delu istražila 69 građevina.

Slika 17. Arhermova Nika s otoka Dela, parski mramor, 6. st. pr. Kr., Arheološki muzej u Ateni

Godine 1928. su na prostoru Artemidina svetišta otkriveni nalazi iz brončanog i geometrijskog razdoblja.⁸⁶ 1946. g. ispod hrama otkriveno je spremište svetih predmeta iz 8. st. pr. Kr. U njemu su bili pohranjeni predmeti iz različitih povijesnih razdoblja. Pronađeni su i neki predmeti s otoka Cipra: neobična zlatna pločica u obliku sfinge (iako je vjerojatno predstavljala ribu), dvostruka brončana sjekira, ulomci keramike i brončani kip golog božanstva s okruglim štitom i savinutim oružjem iz 13. st. pr. Kr. koji je bio hetitskog porijekla. Ti kipovi,

⁸⁵ Juric 2001, 493.

⁸⁶ Long 1958, 301.

prilagođeni grčkoj mitologiji, razvili su se u prve oblike koji su predstavljali Zeusa i vjerojatno Apolona. Sve to potvrđuje kontinuitet postojanja hrama na Delu.

8.7. Spomenici otoka Dela

Na Delu se nalaze Sveta luka, Apolonovo svetište, područje Svetog jezera, područje brda Kint i lučka četvrt.⁸⁷

Područje Svete luke

Iz antičke luke se preko kasnohelenističko-rimske dolazi na Sveti put i do trijema izgrađenog za vrijeme Filipa V. Makedonskog 210. g. pr. Kr.⁸⁸ Filipov trijem bio je posvećen Apolonu, dug oko 71 m i širok 11 m. Krov mu je nosilo 16 dorskih stupova. Dvadesetak godina nakon njegove izgradnje sa zapadne mu strane dograđen je još jedan trijem koji se na Filipov nadovezivao čitavom dužinom. Krov novog trijema bio je poduprt s 25 stupova.⁸⁹

Pronađeni su ostaci još jedne agore, zvane južnom ili Delskom agorom.⁹⁰ Ona je sa sjeverne i istočne strane bila ograđena trijemom s jonskim stupovima koji datiraju u 2. st., a s južne strane trijemom koji datira u 3. st. po. Kr. Ovdje je otkriven dobro sačvan mozaik rimskih termi iz carskog doba. S južne i istočne strane agore nalaze se ruševine stambenih kuća, a malo dalje od jugoistočnog kuta agore pronađeni su ostaci ranobizantske bazilike koja se datira u 5. st.⁹¹

Apolonovo svetište

Na mjestu prijašnjeg ulaza u Apolonovo svetište Atenjani su u 2. st. pr. Kr. podignuli propileje. Na 3 prolaza dijelila su ih 4 dorska stupa do kojih su vodile troje mramorne stuba. Kroz propileje ulazilo se u sveto zemljište posvećeno Apolonu koje je imalo oblik trapeza dimenzija 150 x 180 m.⁹² Na tom području pronađeni su brojni ostaci hramova, drugih

⁸⁷ Juric 2001, 495.

⁸⁸ Durando 1999, 216.

⁸⁹ Juric 2001, 495.

⁹⁰ Durando 1999, 216.

⁹¹ Juric 2001, 497.

⁹² *Ibid.*

građevina te zavjetnih darova. Samo u Apolonovom hramu pronađeno je 60-ak različitih vrsta posuda, oko 1 600 patera, 50-ak zlatnih kruna te velika količina svakojakog nakita i oružja.⁹³

Apolonov hram nalazio se desno od ulaza. Gradnja mu je započela u vrijeme kada je osnovan Delski savez, zatim je usporena, a onda i u potpunosti prekinuta kada je blagajna saveza premještena s otoka u Atenu 454. g. pr. Kr.⁹⁴ Izgradnja hrama dovršena je tek u 4. st. pr. Kr. Hram je sagrađen na visokom postolju koje su činili veliki blokovi, a do njega se uspinjalo stubama koje su bile izgrađene od mramora s otoka. Hram je bio dorski peripter dimenzija oko 30 x 13,5 a imao je 6 x 13 stupova koji su u podnožju i na vratu kapitela bili užlijebljeni. Poznato je da su zabati ovog hrama bili skulpturalno ukrašeni, no do danas su se sačuvali samo fragmenti.

Desno od ulaza nalazila se i Dvorana Naksa podignuta u 7. st. pr. Kr. dok je otok Del bio pod zaštitom Naksa. Uz sjeverni zid dvorane pronađeni su ostaci podnožja za golem Apolonov kip koji je bio izrađen od mramora s Naksa u visini od 9 metara. Isklesali su ga kipari Angelion i Tektaj. Sačuvani natpis navodi da su kip i postolje bili izrađeni od istog materijala, a posveta datirana u 4. st. pr. kaže: „Nakšani Apolonu.“ Bog je bio prikazan kao kuros, uspravnog stava, nag i s rukama uz tijelo položenima na bedra. Plutarh (*Nic.* 3) bilježi da je Nikija, vođa svete skupine Atenjana koja je 417. godine posjetila otok, kao zavjetni dar donio brončanu palmu koja je bila postavljena u blizini Apolonova kipa. Uslijed udara vjetra, palma se prevrnula i povukla sa sobom kip, oštetivši ga. Ipak, kasnije je kip ponovno podignut na istom mjestu.

Hram Atenjana bio je izgrađen između Apolonovog hrama i hrama *Porinos Naos*. Datira u zadnju četvrtinu 5. st. pr. Kr. i bio je izgrađen u dorskom stilu. U celi hrama nalazilo se nekoliko hrizelefantinskih kipova, a zbog njih je ovaj hram poznat još i kao „Hram sedam kipova“ ili „Kuća sedmorice“.

Hram *Porinos Naos* sagrađen je u 6. st. pr. Kr. Ovaj hram bio je manjih dimenzija, a značajan je jer se u njemu prvotno nalazila blagajna Delskog saveza.

Ove hramove okružuju temelji brojnih riznica i nekoliko hramova iz arhajskog i klasičnog razdoblja koji su bili skromnijih dimenzija. Uglavnom su imale oblik manjeg hrama *in antis* i na pročelju po dva stupa.

⁹³ Rouse 1902, 347.

⁹⁴ *Ibid.*

Ovdje se nalazilo i Artemidino, Dionizovo i Demetrino svetište. Unutar Artemidinog svetišta pronađeno je nekoliko statua istoimene božice te dva fragmenta kurosa. Dionizovo svetište bilo je malih dimenzija i zanimljivo je po tome što su u njemu pronađeni brojni falički spomenici posvećeni Dionizu.⁹⁵ Reljefi na postoljima tih spomenika prikazivali su scene iz Dionizova života. Demetrino svetište sagrađeno je u 5. st. pr. Kr.

Područje Svetog jezera

Na području Svetog jezera nalazi se slavna Agora Italika koju su podignuli Italici u 2. st. pr. Kr., a koja je bila prethodnica velikih trgovačkih središta.⁹⁶ Agora je bila duga 100 m, a široka 68 m. Unutar nje su u lođama bili postavljeni zavjetni darovi u vidu kipova i mozaika. S vanjske strane agore, na istoku, jugu i zapadu, nalazile su se male trgovine otvorene na ulicu.

Zapadno od Svetog jezera nalazi se Terasa lavova koja je svoje ime dobila po velikim skulpturama mramornih lavova koji su je ukrašavali. Originalno je lavova bilo 9, no do danas ih se samo 5 sačuvalo *in situ*. Lavovi su prikazani u sjedećem položaju, a glave su im okrenute prema Svetom jezeru. Lavovi su izrađeni su od mramora s Naksa, a podigli su ih Nakšani u 7. st. pr. Kr. za vrijeme njihove vladavine otokom Delom.⁹⁷

Ovdje su pronađeni i ostaci Letina hrama iz 6. st. pr. Kr. te Posejdonov trijem koji je sagrađen u 3. st. pr. Kr.

Slika 18. Terasa lavova na otoku Delu, 7. st. pr. Kr.

⁹⁵ Durando 1999, 222.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ Juric 2001, 501.

Područje brda Kint i delsko kazalište

Južno od Apolonova hrama prostire se stambena kazališna četvrt. Tako se nazivala zbog velikog kazališta koje je imalo kapacitet za primiti oko 5 500 posjetitelja, a danas su uglavnom ostala sačuvana sjedišta s orkestrom, koja je obnovljena. Između 2. i 1. st. pr. Kr. tu su izgrađene desetine kuća sa središnjem dvorištem.⁹⁸

Slika 19. Kazalište na otoku Delu, 4. st. pr. Kr.

Ovdje se nalazila i stambena helenistička četvrt s poznatim ruševinama raskošnih kuća sa središnjim trijemom i prostorijama koje su bile ukrašene mozaicima. Neki od najljepših primjera su Kleopatrina kuća, Dionizova kuća, Kuća trozupca i Kuća dupina. U prvoj se kući vide kipovi Kleopatre i Dioskura iz 2. st. pr. Kr. U dvorištu Dionizove kuće sačuvan je mozaik Dioniza koji jaše panteru, glava mu je okrunjena bršljanom, a u ruci drži štap. Kuća trozupca jedna je od najvećih kuća na otoku. Krasio ju je peristol i mozaikom s motivom sidra s dupinom i trozupca. Kuća dupina ime je dobila po mozaiku s prikazom dupina i erota.⁹⁹

⁹⁸ *Ibid.*, 503.

⁹⁹ *Ibid.*, 504.

Slika 20. Podni mozaik iz Kuće dupina na otoku Delu, 2. st. pr. Kr.

Osim ovih raskošnih kuća ovdje su građeni i razni hramovi posvećeni stranim božanstvima, od kojih se mogu istaknuti Serapej, Izidin hram i Svetište sirijskih bogova. Na Delu su postojala čak tri Serapisova hrama koji se u literaturi nazivaju Serapej A, Serapej B i Serapej C. Svetište sirijskih bogova nadovezivalo se na sjevernu stranu najvećeg Serapeiona. Štovanje sirijskih bogova započelo je tijekom druge polovice 2. st. pr. Kr. Štovali su se Odada i Atargatis, koji su kasnije poistovjećeni s grčkom božicom Afroditom te orgijskim obredima vezanima uz kult plodnosti. Unutar ovog svetišta bilo je izgrađeno i manje kazalište koje je moglo primiti oko 500 posjetitelja, a kasnije su u njemu vođeni navedeni obredi kulta plodnosti.¹⁰⁰

Lučka četvrt

Lučka četvrt protezala se dijelom obale koji se protezao južno od kazališne četvrti. U lučkoj četvrti većinom su se nalazila skladišta za raznu robu koja se dopremala na Del kroz trgovačku luku. Trgovina je na otoku Delu bila većinom tranzitna. Tu su se osim skladišta nalazile i skupine kuća međusobno razdvojene paralelnim ulicama. U ovoj četvrti osim izuzetaka kao što je Asklepijevo svetište nije bilo značajnih spomenika iz antičkog vremena.

¹⁰⁰ *Ibid.*, 505.

9. DIDIMA

9.1. Geografski položaj Didime

Antički grad Didima nalazila se u južnoj Joniji, na današnjem teritoriju Republike Turske, u pokrajini Aydin. Do ranog 20. stoljeća lokacija na kojoj se nalaze ruševine proročišta bila je poznata kao Jeronda (što znači „Sveto mjesto“), a ime je dobila upravo prema ruševinama hrama koji tamo dominiraju.¹⁰¹ Didima je bila najvažnije svetište grada Mileta s kojim je bila povezana Svetom cestom dugom 16,4 kilometra.¹⁰² Ta je Sveta cesta predstavljala političku, gospodarsku i vjersku simbiozu između Mileta i Didime.¹⁰³ Proročište u Didimi bilo je po slavi i ugledu drugo po redu među Apolonovim proročištima, odmah iza onog najslavnijeg u Delfima. Apolonov hram tamo sagrađen bio je među prvim izgrađenim jonskim hramovima, a u svom konačnom obliku bio je jedan od tri najveća hrama u grčkom svijetu.¹⁰⁴

9.2. Mitski osnutak Didime

Marko Terencije Varon i Konon glavni su izvori za mitski osnutak Didime. Konon je bio grčki mitograf iz vremena Augusta koji u svom djelu *Pripovijesti* opisuje legendu o početku proricanja u Didimi. Delfijac Demoklo i njegov trinaestogodišnji sin Smikro slijedeći dobiveno proročanstvo plove prema gradu Miletu gdje se zaustavljaju da bi objedovali. Demoklo u žurbi da što prije nastavi putovanje slučajno odlazi bez sina. Smikra na obali pronalazi dječak kozar koji ga odvodi svojoj kući gdje ga kozarov otac prihvaća i nastavlja odgajati kao svoga sina. Jednom prilikom dok su dječaci zajedno čuvali koze uhvatili su labuda i obukli mu halju. Porječkali su se oko toga tko će od njih dvojice ocu darovati labuda kao poklon, no na kraju, umorni od prepirke, skidaju halju s labuda koji se pretvara u djevojku. To je bila božica Leukoteja, nazivana i Bijelom Božicom, koja im govori da prenesu Miležanima da joj odaju počast i održe atletsko natjecanje njoj u čast. Nakon što je odrastao, Smikro se oženio za uglednu djevojku iz Mileta. Ona je zatrudnjela i usnula da je Sunce kroz njena usta ušlo u njeno tijelo i prošlo joj kroz utrobu. Nakon što je rodila sina, nadjenula mu je ime Branhid, zbog Sunca koje je prošlo njenim bronhijima. Branhid izrasta u predivna dječaka u kojeg se Apolon

¹⁰¹ Greaves 2012, 177.

¹⁰² Stoneman 2011, 84.

¹⁰³ Slawisch, Wilkinson 2018, 102.

¹⁰⁴ Fontenrose 1988, 1.

zaljubljuje i zavodi ga. Za nagradu Apolon Branhida daruje darom proricanja (*Conon Narrat.* 33).

Njegovi potomci, Branhidi, formirali su nasljedni ceh proroka-svećenika. Prema njima neki autori, poput Alana Greavesa, proročište u arhajskom periodu nazivaju Branhidi-Didima, da bi se razlikovalo od proročišta u vremenu helenizma kada doživljava revitalizaciju.¹⁰⁵ O Branhidima piše i Herodot kada nabroja proročišta u koja Krez šalje svoje izaslanike (1.46).

9.3. Povijesni razvoj proročišta i arheološka istraživanja

Prije nego što su se Delfi uzdignuli do svog panhelenskog statusa tijekom Prvog svetog rata u 6. st. pr. Kr., Didima je bila najvažnije i najutjecajnije proročište jonskih Grka. Najstariji artefakt pronađen u Didimi ulomak je mikenske keramike iz 14. st. pr. Kr., no nema dokaza da je u Didimi postojalo svetište u to vrijeme.¹⁰⁶ Tek u kasnom 8. i ranom 7. st. pr. Kr. podignute su prve kultne građevine, ograđeni prostor oko oltara i sveti izvor vode.¹⁰⁷ Prema Pausaniji (5.13.11) taj je oltar izgradio tebanski Heraklo. U starogrčkom kultu oltar je bio najsvetiji dio svakog hramskog kompleksa. Zahvaljujući tome što je stajao ispred arhajskog hrama i stoga kasnije nije bio prekriven helenističkim gradnjama, oltar je do danas ostao dobro očuvan. Bio je okruglog oblika i izrađen od fino obrađenih vapnenačkih blokova.¹⁰⁸

Slika 21. Ostaci arhajskog oltara ispred Apolonova hrama u Didimi, 6. st. pr. Kr.

¹⁰⁵ Greaves 2012, 177.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 178.

¹⁰⁷ Stoneman 2011, 84.

¹⁰⁸ Greaves 2012, 193.

U 6. st. pr. Kr. sagrađen je hram većih dimenzija kojim su upravljali Branhidi. Taj hram bio je u upotrebi sve do 494. g. pr. Kr. kada Perzijanci pljačkaju i uništavaju hram nakon bitke kod Lade tijekom Jonskog ustanka.¹⁰⁹ Grad Milet je poražen i gubi svoju samostalnost. Darovi iz hrama kao i kulturna statua Apolona preneseni su iz Didime u perzijsku prijestolnicu, a Branhidi su protjerani iz svetišta duboko u perzijski teritorij.¹¹⁰ Svetište prestaje s djelovanjem na oko 160 godina, a Herodot (6.19) pedesetak godina nakon Miletova pada piše o slavi Didime kao davnoj prošlosti.

Ipak, proročište u Didimi doživljava revitalizaciju u vrijeme Aleksandra Velikog kada on Miletu vraća samostalnost. Kultovi Aleksandra Velikog bili su utemeljeni u gradovima diljem Male Azije, uključujući i Milet, u znak zahvalnosti za njihovo oslobođenje od perzijske vladavine.¹¹¹ Aleksandar Veliki 334. g. pr. Kr. prolazi kroz Didimu i naređuje izgradnju novog hrama čiju izgradnju nakon Aleksandrove smrti započinje Seleuk I. Nikator.¹¹² Didima je bila blisko povezana s političkom strukturom Mileta i njena revitalizacija u helenističko doba odražavala je novu potrebu da se regulira uloga Mileta kao političke jedinice unutar Aleksandrove države. Didima je trebala pokrovitelja da obnovi svoj hram, a povoljni odgovori proročišta u Didimi u korist Seleuka I. možda su pomogli da se izgode odnosi između njega i Mileta.¹¹³ Gradnja te masivne i vrlo složene građevine započela je pod Seleukom I. i rastegnula se na više od dva stoljeća dok konačno nije zaustavljena pod Karakalom te ostala nedovršena.¹¹⁴ Danas vidljive ruševine pripadaju tom nedovršenom hramu. Ovo proročište privlačilo je brojne hodočasnike nekoliko stoljeća dok dolaskom kršćanstva njegovo djelovanje nije zauvijek ugašeno.

Primarni arheološki dokazi iz Didime potječu iz 19. stoljeća. Francuska arheološka škola iz Atene tu je iskopavala od 1895. do 1896. g. Iskapanja je nastavio Nijemac Theodor Wiegand 1904. g., a preliminarna izvješća i konačna publikacija koja je izdana u tri sveska i dalje su bitan izvor informacija o ovom lokalitetu.¹¹⁵ U drugom dijelu 20. st. istraživačka iskapanja bila su izvođena pod vodstvom Klause Tuchelta. Najvažniji rezultat istraživanja iz 1980-ih i 1990-ih

¹⁰⁹ *Ibid.*, 179.

¹¹⁰ Morgan 1989, 28.

¹¹¹ *Ibid.*, 30.

¹¹² Stoneman 2011, 84.

¹¹³ Morgan 1989, 36.

¹¹⁴ *Ibid.*, 37.

¹¹⁵ Radi se o publikacijama iz 1908. g. (*Sechster vorläufiger Bericht über die von den Königlichen Museen in Milet und Didyma unternommenen Ausgrabungen*), 1911. g. (*Siebenter vorläufiger Bericht über die von den Königlichen Museen in Milet und Didyma unternommenen Ausgrabungen*) i 1924. g. (*Achter vorläufiger Bericht über die von den Königlichen Museen in Milet und Didyma unternommenen Ausgrabungen*). Sva tri sveska tiskana su u Berlinu.

godina bilo je otkriće, iskapanje i objava spomenika na Svetoj cesti koja povezuje Didimu i Milet. U 21. stoljeću plodonosna iskapanja i dalje traju.

9.4. Proricanje u Didimi

Herodot (1.46) je najraniji izvor koji spominje postojanje proročišta u Didimi. Unatoč očitoj važnosti Didime u arhajskom grčkom svijetu, malo se zna o preciznom procesu proricanja koji se tamo koristio. Nedostatak sačuvanih odgovora onemogućuje detaljno dokumentiranje načina na koji je proricanje funkcioniralo u Didimi.

Nema posebnih dokaza iz Didime koji bi sugerirali da je proricanje putem mantičkog transa bilo u upotrebi u arhajskom razdoblju. Preživjela su samo tri natpisa koji bilježe odgovore iz proročišta u Didimi i svi se datiraju u 6. st. pr. Kr.¹¹⁶ Oni su kratki i fragmentarni i napisani su bustofredonom, te stoga potječu iz arhajskoga doba. Jedan od ova tri natpisa je iz Didime, a druga dva su iz Delfinija u Miletu. Nijedan od tri poznata arhajska natpisa nije u stihovima. U Didimi je proricanje mantičkim transom bila metoda korištena nakon oživljavanja proročišta nakon 334. g. pr. Kr. Različiti autori imali su različite prijedloge kako je to izmijenjeno stanje moglo biti inducirano – udisanjem opojnih para, žvakanjem lovorovog lista, uranjanjem u vodu.¹¹⁷ U skladu s proricanjem u Delfima, odgovori su nakon revitalizacije Didime bili zabilježeni u stihovima, u daktilskom heksametru. Iz Didime u vrijeme helenizma sačuvan je znatno veći broj odgovora proročišta, 61 cjeloviti i 10 fragmenata.¹¹⁸ Otprilike tri četvrtine ovih upita uputila je vlada ili građani Mileta. Većina odgovora sugerira izravna pitanja formulirana na način sličan onom u Delfima.¹¹⁹ Iako većina sačuvanih upita potječe od lokalnog stanovništva, Didima je imala međunarodnu reputaciju, a pomoć su joj pružali carevi Kaligula i Trajan.¹²⁰

U Didimi su na mjestu arhajskog oltara pronađeni astragali koji su danas nažalost izgubljeni i njihov pronalazak poznat je samo iz literature.¹²¹ Oni su bili modificirani olovom, što ukazuje na to da nisu bili samo obični ostatci žrtvovanih životinja nego su služili i za neku drugu svrhu. Ovaj je žrtvenik jedan od rijetkih sačuvanih zatvorenih arheoloških konteksta koji potječu iz

¹¹⁶ Greaves 2012, 180.

¹¹⁷ *Ibid.*, 182.

¹¹⁸ Morgan 1989, 31.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Stoneman 2011, 90.

¹²¹ Greaves, 193.

arhajskog razdoblja. Možda je proricanje ždrijebom pomoću astragala u Didimi čak bio i temeljni oblik proricanja i ne bi ga se trebalo smatrati sekundarnim u odnosu na proricanje putem mantičkog transa.¹²²

Nakon 334. g. pr. Kr. i revitalizacije proročišta u Didimi, prorok je bila žena, što je možda odražavalo praksu koja je postala kanonska u Delfima, a utjecala je i na Dodonu. Naziv *prophetes* postao je naziv vrhovne svećenice, dok je proročica nosila titulu *promantis*.¹²³ Za razliku od Delfa gdje se proročica birala na doživotnu službu, u Didimi je birana ždrijebom na godinu dana.¹²⁴

O načinu na koji je proročica dostavljala proročanstva nemamo nikakvih informacija. Predloženi su različiti scenariji. Konzultant je možda ušao u aditon i došao dovoljno blizu da postavi svoje pitanje proročici i dobije izravan odgovor.¹²⁵ Druga je mogućnost da je proročica objavljivala odgovore boga sa uzdignute platforme iznad pronaosa dok su konzultanti stajali podno nje.¹²⁶

U radu je već spomenuto kako u grčkoj tradiciji bogovi općenito nisu razgovarali izravno sa smrtnicima, čak ni u proročištima, nego su govorili kroz medij. Ipak, zanimljivo je istaknuti kako u Didimi jedan od tri sačuvana arhajska natpisa bilježi glas boga u prvom licu: „Rekao sam . . .”, dok su druga dva sačuvana arhajska odgovora u trećem licu: „bog je rekao...“.¹²⁷

Herodot (1.158-159) donosi jednu epizodu iz proročišta u Didimi koja implicira da je bog izravno razgovarao s konzultantom. On opisuje kako su stanovnici Kime pitali proročište trebaju li predati Perzijancima izbjeglicu Paktija koji je poveo neuspjelu nacionalnu pobunu protiv Kira i zatim potražio utočište u Kimi. Proročište je odgovorilo da ga trebaju predati Perzijancima, no predaja izbjeglice u ruke neprijatelja smatrala se bezbožnim činom pa je građanin Kime po imenu Aristodik posumnjao u proročanstvo. On je zatim osobno otputovao u proročište i postavio isto pitanje te dobio identičan odgovor. Ljutit, počeo je uklanjati ptičja gnijezda iz Apolonova hrama, što je izazvalo bijes proročišta. Zatim mu se obratio božji gas iz aditona i ukorio ga te upozorio da se više nikada ne vraća postavljati takva pitanja svom proročištu. Ovo je očito više upozoravajuća priča nego povijesna istina, ali ovaj Herodotov

¹²² *Ibid.*

¹²³ Stoneman 2011, 86.

¹²⁴ Parke 1986, 124.

¹²⁵ Stoneman 2011, 88.

¹²⁶ Greaves 2012, 197.

¹²⁷ Ove natpise objavili su 1914. godine njemački arheolog Georg Kawerau i filolog Albert Rehm u svojoj knjizi *Das Delphinion in Milet*.

zapis ostaje izniman slučaj u kojem je bog navodno razgovarao izravno sa smrtnikom u grčkom proročištu.

9.5. Građevine i spomenici u Didimi

Sveta cesta

Ceste koje povezuju svetišta s njihovim gradovima zaštitnicima, kao što je bio slučaj s Didimom i Miletom te Kumom, često su same po sebi bile monumentalne. S obje strane Svete ceste stajali su spomenici, a tu su otkriveni i kipovi svećeničke porodice Branhida koja je upravljala proročištem u Didimi do perzijske provale 494. g. pr. Kr.¹²⁸ Znanstveno zanimanje za Svetu cestu poraslo je tijekom otprilike 200 godina arheoloških istraživanja u regiji. Ova Sveta cesta smatra se jednim od najbolje dokumentiranih primjera procesijskog puta iz antičkog svijeta, a pretpostavlja se da je njezina ruta ostala relativno nepromijenjena od arhajskog do rimskog razdoblja.¹²⁹ Njeni temelji otkriveni su 1907. godine.

Slika 22. Kipovi svećeničke porodice Branhida otkriveni sa strana Svete ceste između Mileta i Didime, Britanski muzej u Londonu

¹²⁸ Doroghy 1942, 728.

¹²⁹ Slawisch, Wilkinson 2018, 101.

Apolonov hram

Danas vidljivi ostatci Apolonova hrama u Didimi pripadaju onom nikada dovršenom iz vremena helenizma. On je sagrađen preko ranijeg hrama iz arhajskog doba, pa je nemoguće utvrditi kakav je bio točan tlocrt ranijeg hrama. Helenistički hram Apolona u Didimi sadržava nekoliko jedinstvenih značajki u svom planu. Svojom vanjštinom nalikuje tipičnom velikom maloazijskom jonskom hramu koji okružuje dvostruka kolonada. Nema opistodom, a pronaos se sastoji od tri reda sa po četiri stupa.¹³⁰ Umjesto vrata koja vode izravno iz pronaosa sa stupovima u celu, osoba koja ulazi u hram na stražnjoj strani pronaosa suočava se s visokim zidom s dvojim malim bočnim vratima kroz koja se kroz nakošene prolaze dolazilo do istočne odaje te središnjim otvorom ili vratima uzdignutih od poda 1,45 m.¹³¹ To znači da štovatelj nije mogao gledati izravno u svetište. Istočna odaja pruža pristup kontinuiranom nizu od dvadeset i dvije stepenice koje vode dolje u celu ili aditon. S obje strane istočne odaje nalazila su se manja stubišta koja su možda vodila do sobe u potkrovlju. Ogromni aditon bio je dimenzija 54 × 22,5 m i otvoren prema nebu.¹³² Aditon je izvana uokviren zidovima cele, koji se i dalje uzdižu od 22 do 25 m u visinu, a vjerojatno su bili dizajnirani da dosežu gotovo 28 m, no ta visina nikad nije dosegnuta.¹³³ U blizini njegova zapadnog kraja nalazio se naisk, svetište dimenzija 14,2 × 8,5 m u kojem je stajao kulni kip boga. Ispod njegova poda nalazio se botros, jama za žrtve, a sjeveroistočno od naiska bio je sveti izvor.¹³⁴ Ovakva neobična i komplicirana gradnja vjerojatno je bila povezana s postupkom proricanja koji se u Didimi koristio u to vrijeme.¹³⁵

¹³⁰ Parke 1986, 121.

¹³¹ Stoneman 2011, 85.

¹³² *Ibid.*, 86.

¹³³ Parke 1986, 121.

¹³⁴ Stoneman 2011, 86.

¹³⁵ Parke 1986, 121.

Slika 23. Ostatci Apolonova hrama u Didimi iz vremena helenizma

Kuća proroka

Ova građevina vjerojatno se nalazila u blizini Apolonova hrama, ali nije točno utvrđeno na kojem mjestu. S dolaskom kršćanstva je srušena, no mnogi kameni blokovi od kojih je bila izgrađena su unutar svetišta ponovno upotrijebljeni te je na temelju njih izrađena hipotetska rekonstrukcija građevine. Kuća proroka bila je izgrađena u dorskom stilu, pročelje joj se sastojalo od četiri stupa *in antis* i zabata. Od 39. g. pr. Kr. imena vrhovnih svećenica zapisivala su se na vanjskoj strani građevine, a mogla su sadržavati i bilješke o bitnim događajima iz godine kada se vrhovna svećenica nalazila na toj poziciji.¹³⁶

Hrezmografij

Ova građevina prvi se put pojavljuje u izvještajima o izgradnji hrama s kraja 3. st. pr. Kr., gdje se spominje kao mjesto u svetom prostoru. Sudeći prema njenom imenu, ta je građevina bila povezana sa zapisivanjem proročanstava.¹³⁷ Zanimljivo je ovdje Didimu usporediti s

¹³⁶ Parke 1986, 127.

¹³⁷ *Ibid.*, 126.

Delfima gdje se cijeli postupak proricanja vodio usmeno i gdje nije postojala građevina s ovakvom funkcijom.

Stadion

Na sjevernoj strani stadiona južne stepenice baze hrama služile su kao sjedala. Središnji prostor stadiona na kojem su se odvijala natjecanja bio je širok 15 m. Sa svake strane nalazilo se sedam redova sjedala, a s južne strane sačuvani su ostaci triju redova. Mnoga sjedišta bila su ispisana imenima posjetitelja za koje su bila rezervirana, a ti se zapisi datiraju u vrijeme između 1. st. pr. Kr. i 1. st. po. Kr.¹³⁸

¹³⁸ Fontenrose 1988, 42.

10. KUMA

10.1. Geografski položaj Kume

Kuma je antički grad udaljen oko 20 km zapadno od današnjeg Napulja. Ona je bila prva grčka kolonija na tlu Italije, osnovana u 8. st. pr. Kr. Grad se nalazio podno strme padine koja je sa sjeverne strane bila zaštićena močvarnim jezerom, a s istočne planinama. U špilji podno kumske akropole navodno je živjela proročica Sibila prema kojoj je ovaj antički grad danas poznat.

10.2. Mitski osnutak

Skupina Grka iz Halkide i Eretrije s otoka Eubeje radi mnogobrojnih trgovačkih mogućnosti naselila se na veliki otok nasuprot Kumi, danas poznat pod imenom Ischia. Strabon (13.4) piše kako se to dogodilo oko 770. g. pr. Kr., a arheološki dokazi potvrđuju antičke izvore. Najranije grčke vaze pronađene u grobnicama u Kumi potječu s tog otoka. Ischia je upravljala pomorskim putevima duž obale sve do etruščanskih tržišta na sjeveru. Krajem 8. st. pr. Kr. dolazi do nesuglasica između bivših stanovnika dvaju grčkih polisa koji su naseljavali ovaj otok. Eretrijci ga napuštaju krajem 8. ili na početku 7. st. pr. Kr., a ubrzo nakon njih i Halkidani.¹³⁹ Prije nego što se to dogodilo, osnovana je Kuma. Strabon (5.4.4) piše kako su vođe grčke ekspedicije u osnivanju Kume bili Hipoklo i Megasten. Hipoklo je bio iz Kume u Eolidi, a Megasten iz Halkide. Radi ravnopravnosti dogovorili su se kako će jedan narod upravljati kolonijom, a drugi dobiti čast da joj dodijeli ime. Tako je ovaj grad dobio ime Kuma, a u povijesti je ostalo zapisano da su ga osnovali Halkidani. Ovo su također potvrdili arheološki nalazi. Protokorinška keramika iz najranijih grčkih grobnica u Kumi najstarijeg je tipa koji se ne pojavljuje u grčkim kolonijama na Siciliji i južnoj Italiji.¹⁴⁰ Keramičke vaze pronađene u Kumi pokazuju kako je ona osnovana 20-ak godina prije prvih kolonija na Siciliji, Naksa i Sirakuze, čiji se osnutci datiraju u 735. i 734. g. pr. Kr. (*Thuc.* 6.3). To znači da je Kuma osnovana između 755. i 750. g. pr. Kr.

¹³⁹ Schoder 1963, 109.

¹⁴⁰ *Ibid.*, 110.

10.3. Povijest grada Kume

Područje grada Kume i njena okolica bili su nastanjeni puno prije nego što su Grci na tom mjestu odlučili osnovati koloniju. Arheološka istraživanja pokazala su da je područje oko grada Kume barem od 11. st. pr. Kr. nastanjivao narod poznat pod imenom Opici ili Oskani. Dokazi za prisutnost Mikenjana na prostoru Kume datiraju još i ranije, a vidljivi su kroz karakterističnu keramiku i grobne strukture koje su pronađene i na Siciliji. U blizini Kume nalazilo se Averno jezero koje je navodno bilo ulaz u Had (*Strab.* 5.4.4). Kod tog je jezera živio narod pod imenom Kimerani koje Homer spominje u Odiseji (11.9.15). Strabon (5.4.4) za Kimerane kaže kako su živjeli u vječnoj tami jer su od zore do sumraka boravili u podzemnim tunelima i rudarili metal.

Kuma je, osim što je bila prva, ujedno bila i najudaljenija kolonija koju su Grci ikad osnovali u Italiji. Kao odgovor na pitanje zašto su izabrali baš nju umjesto nekog mjesta na bližoj im istočnoj ili južnoj obali može se ponuditi više razloga. Prvenstveno treba istaknuti pristup rudnicima metala. Ovdje se rudario bakar, a donošen je i s otoka Elbe. Osim toga, Etrušćani su bili bogati zlatom i rado su trgovali s Grcima te kupovali keramiku koju su Grci izrađivali u Kumi ili importirali s Cipra, Korinta i Kikladskih otoka. Također, lokalno stanovništvo u Kumi možda je bilo otvorenije za unosnu trgovinu nego na nekim drugim mjestima u Italiji. Važan faktor bio je i sam geografski položaj grada. Kuma se nalazila podno strme padine koju je bilo lako braniti jer je sa sjeverne strane bila zaštićena močvarnim jezerom, a s istočne planinama.¹⁴¹

Grci iz Kume prvi su došli u ekstenzivan dodir s italjskim narodima. Grčki alfabet upravo se u Kumi prvi put proširio na prostor izvan matične Grčke, a utjecao je i na razvoj etruščanskog alfabeta. Osim pisma, Kuma je Italijom proširila i druge kulturne utjecaje. Posebno značajan i dubok utjecaj imala je grčka religija, osobito kult boga Apolona. Grad se nakon svog osnutka brzo razvijao. Trgovina i poljoprivreda su cvjetale, došlo je još kolonista, a okolni su narodi bili prema Grcima prijateljski nastrojeni. Kuma je ubrzo proširila svoj teritorij na dvije pomorske luke koje su se nalazile nekoliko kilometara jugoistočno od nje. Također, preuzela je i upravu nad proročištem koje se nalazilo na Averno jezeru. U tom se proročištu prvo štovala Hera, no ubrzo je zamijenjena Apolonom.

Kuma uskoro počinje osnivati vlastite kolonije, potaknuta svojim uspješnim razvitkom. Prva od njih bio je Zankle, trgovačka postaja na tjesnacu između Italije i Sicilije. Punopravna kolonija postao je 725. g. pr. Kr. U ranom 5. st. pr. Kr. kontrolu nad njim preuzimaju drugi Grci

¹⁴¹ *Ibid.*

i tada mijenja ime u Messana. Iz tog grada kontrolirala se plovidba duž cijele jugozapadne obale Italije. Druga važna kolonija bio je Napulj. U 7. ili 6. st. pr. Kr. Grci iz Kume preuzeli su grad od Rođana, preimenovali ga i učinili značajnim. Oko 450. g. pr. Kr. po utjecaju je zasjenio samu Kumu.¹⁴²

Prijateljstvo okolnih naroda s Kumljanima završilo je sredinom 6. st. pr. Kr. kada je mnogobrojna etruščanska vojska napala Kumu. Grci su ih naveli u močvarno područje i porazili. U toj bitci slavu je stekao mladić Aristodem. Narod ga je volio, ali Vijeće i vladari ne. Aristodem je bio tiranin Kume 20 godina, a poznat je i po tome što je u Kumi dao utočište posljednjem rimskom kralju Tarkviniju Oholom nakon njegova svrgavanja (*Liv.* 2. 21). O procvatu grada pod Aristodemom govori i činjenica da je za vrijeme njegove vladavine Kumom u njoj započelo kovanje novca.¹⁴³ Njegovi protivnici skovali su zavjeru kako bi ga maknuli s vlasti, a njen tijek prenosi Dionizije iz Halikarnasa (7.11.1-3). Provalili su u grad i zauzeli ga, a Aristodema i njegove sinove ubili.

Godine 474. pr. Kr. dogodila se bitka kod Kume u kojoj su se opet sukobili s Etruščanima. Kuma je zatražila pomoć od Sirakuze koja im šalje snažnu flotu te odnose pobjedu. Iz tog sukoba sačuvana je etruščanska kaciga s natpisom „Hijeron posvetio Zeusu u Olimpiji u znak zahvalnosti“, koja se danas čuva u Britanskom muzeju.

Slika 24. Etruščanska vojna kaciga s natpisom pronađena u Kumi, 5. st. pr. Kr., Britanski muzej u Londonu

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Haight 1918, 570.

Godine 420. pr. Kr. Kampanci osvajaju Kumu. Kampanci su bili narod koji je nastao miješanjem Samnićana i Oska, nakon što su se Samniti naselili na oskički teritorij. Neki stanovnici Kume izbjegli su u Napulj, a ostatak je porobljen ili pogubljen. Kuma tada prestaje biti grčki grad i postaje po jeziku, običajima i stanovništvu kampanski grad. Do 400. g. pr. Kr. Pompeji, Napulj i Herkulanej također su potpali pod samnitsku vladavinu.¹⁴⁴ Tijekom Prvog samnitskog rata koji je trajao od 343. do 341. g. pr. Kr. Rim je Kampaniji pomogao da se zaštiti od neprijatelja, ali ju je poslije toga učinio politički ovisnom o Rimu. Nakon Latinskog rata koji je uslijedio nakon samo godinu dana Kampanija dodatno gubi neovisnost i njeni građani nemaju pravo glasa unutar sve razvijenije Rimske države. Kuma tada postaje rimski grad. Početkom 2. st. pr. Kr. stanovnici Kume počinju kao službeni jezik koristiti latinski (*Liv.* 40.42). U 1. st. pr. Kr. Kuma se dodatno romanizira, a njeni stanovnici tada su dobili sva ista prava kao i Rimljani. U to su se vrijeme u njoj izgradile i mnoge rimske vile.

Tijekom druge polovice 1. st. pr. Kr. vode se borbe za vlast između Marka Antonija, Oktavijana i Seksta Pompeja. Tada je konzul Marko Vipsanije Agripa u Kumi izgradio vojni kompleks za Oktavijana. Godine 37. pr. Kr. na Avernskom jezeru sagradio je brodogradilište i luku, a Sibilinu špilju pretvorio je u rezervoar za vodu i garnizonsko skladište. Nakon Oktavijanove pobjede u Kumi su obnovljeni hramovi i Sibilina spilja kao jedna vrsta odštete za oskvrnuće područja u vojne svrhe. Unatoč tome, utjecaj koji je Kuma do tada imala unutar Rimske države naglo opada. Kult Sibile slabi, a u kasnijim godina kršćanstvo je snažno uhvatilo maha. Pauzanija (5.4.5) donosi opis Kume u 2. st. po. Kr. Oba hrama na akropoli tada su pretvorena u crkve. U 6. st. grad pada pod vlast Bizanta, a u 10. st. saracenski ju gusari uništavaju i koriste kao bazu za pljačkaške napade na moru i u Napulju. U 13. st. Napulj više nije mogao izdržati ta gusarska opsjeđanja te je u potpunosti sa zemljom sraunio citadelu u Kumi i ona je postala u potpunosti beskorisna. Nakon 2 000 godina bogate povijesti na kraju ju je uništila njena vlastita kolonija.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Schoder 1963, 113.

¹⁴⁵ *Ibid.*, 116.

10.4. Proročice Sibile i Sibilinske knjige

Izraz „Sibila“ dolazi iz grčkog jezika, a nosile su ga žene za koje se vjerovalo da su posjedovale moći proricanja jer su bile obuzete božanstvom.¹⁴⁶ Najstariji grčki pisac koji spominje proročicu pod imenom Sibila je Heraklit (*Plut. De Pyth.* 6). O njihovom podrijetlu puno se može saznati od Pauzanije (10.12.1-8). Sibile su navodno potekle iz Male Azije. Originalna Sibila bila je među najstarijim ljudima na svijetu. Heleni su smatrali da je ona bila kći Zeusa i Lamije, Posejdonove kćeri, te da je ona bila prva žena na svijetu koja je davala proročke odgovore. Ime Sibila dobila je od Libijaca (10.12.1). Sibila Herofila bila je nešto mlađa od prve Sibile, ali ipak dovoljno stara da je mogla proreći Trojanski rat. Njena proročanstva bila su da će Helena biti rođena u Sparti, a Heleni će zbog nje zauzeti Troju. Stanovnici otoka Dela smatrali su da je Sibila Herofila sastavila himnu u čast boga Apolona u kojoj sama sebe nekad naziva Artemidom. Zbog toga ju se nekad nazivalo njegovom sestrom, ali i ženom i kćeri (10.12.2). Međutim, u nekim svojim drugim proročanstvima rekla je da joj je otac bio smrtnik iz grada Marpesa, a majka jedna od nimfa na trojanskoj Idi (10.12.3). Herofila je veći dio života provela na otoku Samu, a posjetila je otoke Del i Klar te Delfe gdje je imala i svoju stijenu s koje bi govorila svoja proročanstva pa je stijena po njoj dobila ime (10.12.5). Kasnije se broj Sibila povećava, pa tako zahvaljujući Laktancijevom djelu *Božanske ustanove* (1.6) saznajemo da je Varon u 1. st. pr. Kr. naveo njih čak deset: perzijsku, libijsku, delfsku, kimerijsku, etritrejsku, samsku, kumsku, helespontsku, frigijsku i tiburtinsku.

Pauzanija (10.12.8) spominje Hiperoha iz grada Kume koji je zapisao da je žena pod imenom Demo davala proročanstva na isti način kao i Herofila. Kaže kako stanovnici Kume nisu mogli navesti niti jedno konkretno proročanstvo te žene, ali drže da se u Apolonovu svetištu u Kumi nalaze njezine kosti.

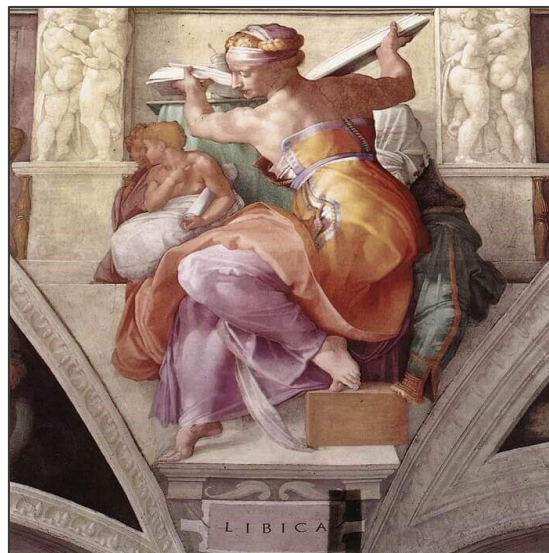
Ni jedan antički izvor ne objašnjava uzrok Sibilinog zanosa, kao što je bio slučaj u proročištima u Delfima, Dodoni i Didimi. Sibilinska proročanstva razlikuju se od ostalih grčkih proročišta do sad obrađenih u diplomskom radu jer su to bila proročanstva koja je davala sama Sibila zbog nadahnutosti bogom, umjesto da je bila samo medij kroz koji je govorio bog.

Za većinu Rimljana pojam Sibila bio je izjednačen sa Sibilinskim knjigama (lat. *Libri Sibyllini*). One su bile napisane u heksametrima na grčkom jeziku. Plinije (*Plin. Nat.* 13. 27) piše kako je kumska Sibila ponudila kralju Tarkviniju Oholom da od nje kupi 9 knjiga

¹⁴⁶ Garstang 1963, 97.

proročanstava. Takvinije je smatrao da je cijena koju je Sibila tražila bila previsoka, pa ju je odbio. Sibila je zatim 3 knjige uništila, te mu preostalih 6 ponudila po istoj cijeni. Nakon što ju je kralj ponovno odbio, Sibila je uništila još 3 knjige, a za preostale 3 opet zatražila prvotnu cijenu. Tarkvinije je tada shvatio da je pogriješio i pristao je kupiti zadnje 3 knjige po cijeni za koju je mogao dobiti svih 9. Sibilinske knjige postale su dragocjeno vlasništvo rimskog naroda i bile su redovito konzultirane. Korištene su kako bi se otkrilo značenje znamenja koji su u rimskoj povijesti bili puno češća vrsta poruke od božanstva nego proročanstvo. Nadzor nad Sibilinskim knjigama imao je poseban svećenički kolegij sastavljen od 15 članova, a čuvale su se u Jupiterovu hramu na Kapitoliju. Godine 83. pr. Kr. knjige su teško stradale u požaru. Godine 76. pr. Kr. sastavljena je nova zbirka, iako nije poznato iz kojih izvora. Za vrijeme vladavine cara Augusta, oko 12. g. pr. Kr, nova zbirka premještena je u Apolonov hram na Palatinu. Zadnji put su konzultirane za vrijeme cara Julijana. Njihov nestanak pripisuje se rimskom vojskovođi Flaviju Stilihonu koji ih je vjerojatno spalio u 5. st. po. Kr.¹⁴⁷

Danas je sačuvano 12 knjiga tzv. Sibilinskih proročanstva (lat. *Oracula Sibyllina*). Posrijedi su kompilacije sastavljane tijekom 700 godina. Ove knjige se oslanjaju na židovsku tradiciju i sadrže naknadno dodane kršćanske umetke s kojima se željela stvoriti analogija sa starozavjetnim proročanstvima iz Biblije. Zbog stvaranja poveznice između Sibila i kršćanske tradicije one su prikazane na remek-djelima poput freski u Sikstinskoj kapeli i katedrale u Sieni.¹⁴⁸

Slika 25. Libijska Sibila na stropu Sikstinske kapele u Vatikanu, 15. st.

¹⁴⁷ Stoneman 2011, 197.

¹⁴⁸ *Ibid.*, 198.

10.5. Kuma u Vergilijevoj *Eneidi*

Najznačajniji spomen Kume u književnosti donosi Publije Vergilije Maron, rimski pjesnik iz 1. st. pr. Kr. On šesto pjevanje svog djela *Eneida* smješta upravo u Kumu. Tu su Eneja i njegovi suputnici prvi put kročili na italsko tlo i tako završili svoje dugo pomorsko putovanje iz Troje. Vergilije je očito razumio značaj Kume u razvoju zapadne civilizacije i odabir upravo nje kao mjesta gdje će se Trojanci iskrcati nikako nije bio slučajan. Na taj je način Vergilije povezo legendu o osnutku Rima s kulturnim utjecajem prve grčke kolonije u Italiji.¹⁴⁹ Apolonovo vodstvo Eneju je dovelo u Kumu kako bi od proročice Sibile koja je tamo živjela dobio proročanstvo na koji će način ostvariti svoju sudbinu.

Vergilije je već u trećem pjevanju *Eneide* opisao kako je Helena detaljno pripremila Eneju za njegov posjet Sibili u Kumi (3.441-462). Radnja šestog pjevanja događa se sljedećim redoslijedom. Nakon što je stigao do obale Kume, Eneja je potražio proročicu Sibilu da mu objasni kako da siđe u podzemni svijet i susretne se sa svojim pokojnim ocem. Detaljno opisuje izgled proročice i špilju u kojoj živi (6.42-52). Prije nego što je mogao sići u podzemlje, Eneja je morao sahraniti svog suputnika Misena i žrtvovati žrtve podzemnim bogovima (6.134-155). Nakon što je to učinio, sa Sibilom je kroz Avernsko jezero sišao u Had. Vergilije detaljno opisuje sve što je Eneja vidio u podzemnom svijetu. To je uključilo i susret s Palinurom, kapetanom Enejinog broda, kojem je Sibila prorekla vječnu slavu (6.337-381). Nakon toga Haron ih prevozi preko rijeke Stiks i ulaze u Ork, gdje su se nalazile mnogobrojne duše. Eneja je tu ugledao Didonu, prvu kraljicu Kartage, i pokušao razgovarati s njom, ali ona ga nije željela saslušati (6.450). Sibila je Eneji opisala kako izgleda Tartar i da se u njemu muče osuđene duše, ali ga Eneja nije posjetio. Eneja i Sibila zatim su ušli u Elizij, gdje borave blažene duše, i Eneja je tu susreo svog oca Anhiza (6.684-694). On ga vodi kroz Elizij i pokazuje mu duše koje će tek doći na svijet i postati slavni rimski junaci. Anhiz mu je tako zapravo pokazao njegove najznačajnije potomke (6.756-885). Nakon toga Eneja izlazi iz podzemnog svijeta i vraća se k svojim suputnicima i otplovljava dalje iz Kume.

Kuma nije bila tradicionalno mjesto Enejinog iskrcavanja na italskom tlu prije Vergilijeve *Eneide*. Vergilijev suvremenik Dionizije iz Halikarnasa nije ju spomenuo u svojim *Rimskim starinama* (1.53.2-1.57). Možda je Vergilije upravo zbog nedostatka ranije tradicije u trećem pjevanju opisao Helenine detaljne upute Eneji za posjet kumskoj Sibili. Kuma je u vrijeme Vergilijeva života i dalje bila poznata kao mjesto proročišta, te ju je pjesnik vjerojatno izabrao

¹⁴⁹ Schoder 1963, 121.

baš iz tog razloga, iako to ne bi bio slučaj u 12. st. pr. Kr. kada je Eneja navodno živio.¹⁵⁰ Vergilije je poetski koristio topografiju Kume, njene spomenike i okolicu kako bi dao konkretniju i realističniju dimenziju Enejinom silasku u Had i dobivanju proročanstva od Sibile.¹⁵¹

10.6. Arheološka istraživanja u Kumi

U 17. st. lokalni poljoprivrednici na mjestu antičke Kume slučajno otkrivaju ostatke raznih statua i grobnica. Prvo sustavno iskopavanje započelo je 1852. i trajalo do 1857. g. pod vodstvom princa Leopolda, brata Ferdinanda I. od Dviju Sicilija. Talijanski arheolog i numizmatičar Ettore Gabrici započinje arheološka istraživanja u Kumi početkom 20. st. Iskopavanje akropole započelo je 1911. g. i tada je otkriven Apolonov hram. Gabrici 1913. g. izdaje monumentalno djelo *Cuma* u čija je dva sveska objavio rezultate svojih i ranijih arheoloških istraživanja. U tom djelu Gabrici je predstavio grad u njegovim različitim povijesnim razdobljima i metodično obradio sav tada dostupan arheološki materijal iz Kume. Arheolog Amedeo Maiuri 1932. g. bio je zaslužan za pronalazak Sibiline spilje, a zajedno s Vittorinom Spinazzolom istraživao je Jupiterov hram i Galleriu Romanu. Godine 1994. pokrenut je projekt pod imenom „Kyma“ za obnovu lokaliteta, a istraživanja su se nastavila i u 21. st.

10.7. Spomenici u Kumi

Sibilina spilja

Sibilina spilja mjesto je gdje je Sibila živjela i davala svoja proročanstva. Spilja je duga oko 130 m, usječena u stijenu u ravnoj liniji. Ona je trapezoidnog oblika koji je vjerojatno trebao oponašati mikenske trapezoidne galerije otkrivene ispod istočnih i južnih zidina u Tirintu.¹⁵² Pod joj je bio dugačak oko 2,5 m, strop 1,2 m, a zidovi su se uzdizali do skoro 5 m u visinu. U pravilnim razmacima duž spilje raspoređeno je 6 galerija, također trapezoidnog oblika. Na polovici hodnika s lijeve strane nalazila se trostruka kupelj. Arheološki nalazi tako su potvrdili izvještaj jednog posjetitelja iz 3. ili 4. st. po. Kr. koji je opisao da se u sredini spilje nalaze 3

¹⁵⁰ Galinski 2009, 71.

¹⁵¹ *Ibid.*, 80.

¹⁵² Schoder 1963, 118.

cisterne izdubljene u stijeni. U njima se Sibila navodno umivala prije nego bi obukla dugu haljinu i povukla se u najdublju odaju iz koje je proricala. Njena proročanstva navodno su bila zapisana na lišću (*Verg. A. 6.74-76*). Uz tu najdublju odaju na kraju hodnika nalazile su se još dvije prostorije. Zapadna je bila visokog stopa i možda je služila kao čekaonica za posjetitelje. Istočna je imala vrata na osovinama što je vidljivo iz arheoloških ostataka i u njoj se pretpostavlja da je Sibila živjela.¹⁵³

Slika 26. Ulaz u Sibilinu spilju

¹⁵³ *Ibid.*

Hramovi

Najranije svetište grčke Kume nalazilo se na vrhu akropole. Njome je dominirao veliki dorski hram dimenzija oko 40 x 25 m, orijentiran u smjeru istok-zapad. Sagrađen je u 5. st. pr. Kr. Nakon što su Samničani zauzeli Kumu, hram je zapušten i od njega su ostali sačuvani samo dijelovi temelja. August ga je dao ponovno izgraditi. Krajem 5. st. po. Kr. pretvoren je u peterobrodnu baziliku. Vergilije u *Eneidi* piše kako je bio posvećen Apolonu (6.19) iako je često nazivan i Zeusovim.

Drugi je hram bio manjih dimenzija, oko 35 x 18 m. Imao je po 6 stupova duž prednje i stražnje strane, a na bočnim stranama po 13. Vrijeme njegove izgradnje također je 5. st. pr. Kr. Na temelju oskičkog natpisa Amadeo Maiuri smatrao je da je hram bio posvećen Apolonu. Taj natpis ujedno je i dokaz o zadržavanju grčkog kulta u Kumi čak i nakon što su grad osvojili Kampanci. Danas je nažalost izgubljen. Ovaj manji hram imao je za grčku tradiciju neobičnu orijentaciju u smjeru sjever-jug, možda zbog lokacije na kojoj je bio sagrađen. U vrijeme Augusta dogodila se opsežna pregradnja ovog hrama. Orijentacija tlocrta mu je promijenjena u istok-zapad, a na istočnoj strani je dodan trijem. Hram je sada imao 3 cele, analogne onima iz hrama u Rimu u kojemu su se nalazili kipovi Apolona, Dijane i Leta (*Plin. Nat.* 36.24-25). August je očito htio revitalizirati religiozni karakter Kume stvarajući poveznicu između hrama u Kumi i Apolonova hrama na Palatinu u Rimu.¹⁵⁴ U gradu Sorrentu pronađena je i baza za kip iz vremena Augusta na kojoj su prikazani Apolon, Dijana i Leta zajedno sa Sibilom koja je naslonjena na urnu ispunjenu proročanstvima. U kasnijim godinama i ovaj je hram pretvoren u kršćansku baziliku i orijentacija mu je tada vraćena na sjever-jug te je dobio i krstionicu. U podu je pronađeno je 90 kršćanskih grobova.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Galinski 2009, 77.

¹⁵⁵ Schoder 1963, 118.

Slika 27. Ruševine Apolonova hrama u Kumi, 5. st.

Slika 28. Baza za kip pronađena u gradu Sorrentu s prikazom Apolona, Dijane, Lete i Sibile, 1. st. pr. Kr., Arheološki muzej u Napulju

Tijekom arheoloških istraživanja foruma u Kumi otkrivene su velike rimske terme u čijoj je blizini bio izgrađen samnitski hram posvećen Jupiteru. Njega su u 2. ili 1. st. pr. Kr. Rimljani preinačili u trobrodni hram posvećen Kapitolijskoj trijadi. U stražnjem dijelu svake od lađa na povišenim su se bazama nalazili monumentalni kipovi Jupitera, Junone i Minerve.¹⁵⁶

Slika 29. Ruševine rimskih termi na forumu u Kumi, 1. st. pr. Kr.

Od grada do hramova vodio je Sveti put napravljen od velikih pravilnih kamenih blokova od kojih su neki vidljivi i danas. Ostaci ruševina na akropoli u kasnijim su godinama korišteni za izgradnju privatnih vila, posebno u rimsko vrijeme.

Amfiteatar

Izvan bedema jugoistočno od grada nalazio se amfiteatar. Vrijeme njegove izgradnje smješta se u 1. st. pr. Kr, što ga uz amfiteatar u Pompejima svrstava među najstarije ikad izgrađene.¹⁵⁷ Dimenzije su mu bile oko 135 x 110 m. Imao je 21 red sjedala. Dio fortifikacijskih zidina preživio je do danas, a zbog toga što su se koristili različiti građevinski materijali i tehnike lako se raspoznaju dijelovi izgrađeni u grčko doba od onih izgrađenih kasnije.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 120.

¹⁵⁷ *Ibid.*

Galleria Romana

Galleria Romana naziva se još i Crypta Romana. To je tunel iskopan ispod akropole u Kumi u smjeru istok-zapad. Probijen je 37. g. pr. Kr. kako bi se olakšao put od velikog brodogradilišta na Avernskom jezeru do luke Portus Julius koja se nalazila u sjeverozapadnom dijelu Napuljskog zaljeva. Izgradnja brodogradilišta na Avernskom jezeru i Gallerie Romane samo su dva u nizu projekata koje je poduzeo konzul Marko Vipsanije Agripa kada je Kumu pretvorio u izvanredni vojni kompleks za Oktavijana. Na tom su brodogradilištu izgrađeni mnogi brodovi koji su kasnije sudjelovali u bitci kod Akcija.¹⁵⁸ Strabon (5.4.5) pripisuje projektiranje Gallerie Romane Luciju Kokceju Auktu. Bio je dug oko 800 m i širok oko 4,5 m. Okončanjem sukoba između Oktavijana i Marka Antonija 31. g. pr. Kr. te premještanjem flote u luku Mizen 12. g. pr. Kr. tunel je izgubio svoju stratešku važnost, a od brodogradilišta su danas ostale samo ruševine od kojih se znatan dio nalazi pod vodom zbog podizanja razine vode u jezeru.

Slika 30. Galleria Romana, 1. st. pr. Kr.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 115.

11. DRUŠTVENA ULOGA PROROČIŠTA

U antičkom svijetu proročišta su igrala ključnu ulogu u organizaciji društva i donošenju odluka kako običnih građana tako i političkih moćnika. Ona nisu bila samo mjesta štovanja bogova, već i centri od značajnog političkog i društvenog utjecaja s međunarodnim ugledom. U važnim situacijama, u trenucima nevolje, straha, bolesti i nedoumica ljudi su tražili vodstvo i odgovore koje nisu mogli dobiti introspekcijom.¹⁵⁹ Većina pitanja koja su se postavljala proročištu bavila su se svakodnevnim temama poput braka, djece, novčanih poslova i zdravlja, ali ona su nudila i vanjsko opravdanje za velike političke odluke.¹⁶⁰ Grci su vjerovali da im proročanstva mogu pomoći, da su znak brige bogova za njih i jamac sigurne budućnosti.

11.1. Popularnost i ugled proročišta

Proročanstvo služi onome tko ga traži kao vodič za djelovanje, dajući savjet koji je naizgled objektivan ali istovremeno i jedinstveno autoritativan. Konzultant na taj način dobiva uvjerenje da je među dostupnim opcijama za djelovanje upravo onaj koji proročište odabere najpovoljniji.¹⁶¹ Od proročišta se rijetko očekivalo da samoinicijativno predloži rješenje. U mnogim slučajevima konzultant bi ponudio dvije moguće opcije kao rješenje, a proročica je bila zamoljena da izabere jednu od njih. Primjerice, konzultant pita treba li se oženiti za tu i tu osobu koju imenuje proročištu.¹⁶² Vidimo kako se od proročišta ne traži da izabere osobu za bračnog partnera, nego samo da udijeli ili uskrati svoj blagoslov za već odabranu. Popularnost proročišta rasla je i zbog toga jer su svećenici često udovoljavali ispitivaču dajući mu odgovor koji je on priželjkivao. Tu se kao primjer može spomenuti popularnost Delfa vidljiva u velikom broju dječjih imena poput *Pytho* ili *Delphis* nakon pozitivnog proročanstva o rođenju djeteta.¹⁶³ Zbirku proročanstava iz Delfa 1956. g. sastavili su H. Parker i D. Wormell. S vremenom je popularnost proročišta, posebice Delfa, bila tolika da je postalo uobičajeno vjerovati kako ono nikad nije bilo u krivu.¹⁶⁴ Proročište je dobro procjenjivalo javno mnijenje i u svojim ga odgovorima uzimalo u obzir. Zbog toga su proročanstva rijetko bila iznenađujuća ili neočekivana. Često su se izmišljala i naknadna objašnjenja da bi se opravdao neuspjeh nekog

¹⁵⁹ Stoneman 2011, 1.

¹⁶⁰ Whittaker 1965, 26.

¹⁶¹ Parker 1985, 300.

¹⁶² *Ibid.*, 299.

¹⁶³ Whittaker 1965, 27.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 28.

proročanstva. Kao primjer može se navesti proročište u Dodoni koje je Atenjanima u 5. st. pr. Kr. proreklo da će se naseliti na Sikeliji (što je bilo grčko ime za otok Siciliju). Nakon što se to nije ostvarilo, proročanstvo je naknadno protumačeno kao da je Sikelija označavala brdo kraj Atene, a ne Siciliju (*Paus.* 8.11.12).

Razumjeti proročanstvo dobiveno u obliku zagonetke bio je test ljudske domišljatosti, a neuspjeh nije bio krivnja bogova čak i ako je ishod bio drugačiji od onog što je proročanstvom bilo prerečeno. Izravni napadi na vjerodostojnost proročišta ili proročanstva kao lažna u klasičnom su svijetu vrlo rijetki.¹⁶⁵ Također, nije zabilježen niti jedan jasan slučaj neposlušnosti prema dobivenom proročanstvu. Proročanstva su Grcima pomagala u održavanju svijesti o njihovom zajedničkom identitetu. Herodot (8.144) piše o tome kako je grčki narod uvijek na sebe gledao kao zajednicu po krvi i jeziku, zajedničkih bogovima, žrtvovanjima i sličnom načinu života. Prilikom opisivanja osjećaja zajedničkog identiteta Grka kao društva može se lijepo primijeniti i moderni sociološki pojam „moralna zajednica“ francuskog sociologa Emila Durkheima. Pomoću njega može se objasniti da proročište funkcionira kao dio društvenog tkiva koje okuplja društvo u jednu moralnu zajednicu.¹⁶⁶

Iako se velik dio njihova djelovanja odnosio se na svakidašnje brige i poslove pojedinaca, proročišta su se bavila i političkim pitanjima. Pomagala su kod prijedloga za osnivanje novih kolonija o čemu govori sljedeći odlomak u diplomskom radu. Osim toga, savjetovala su velikim promjenama koje su se ticale političkog uređenja. Zauzvrat, naravno, pozitivni ishodi tih poduhvata jačali su ugled proročišta.

11.2. Veza između proročišta i kolonizacije

Osnutku mnogih kolonija prethodila je konzultacija s proročištem, najčešće onim u Delfima. Pauzanija (4.150-158) je opisao proces osnivanja kolonije Kirene u sjevernoj Africi. Kaže kako su prvo gradski predstavnici otputovali u Delfe kako bi dobili smjernice za putovanje i imenovali vođu ekspedicije, nazvanog ekistom. Nakon toga, krenula je potraga za vodičem i odabir kolonista, koji su u slučaju Kirene bili odabrani putem ždrijeba. Bilo je od iznimne važnosti slijediti upute proročišta kako bi se izbjegle potencijalne nedaće.¹⁶⁷ Utjecaj delfskog proročišta širio se od 8. st. pr. Kr. kroz naredna dva stoljeća. U 8. st. pr. Kr. kolonije u južnoj

¹⁶⁵ Stoneman 2011, 2.

¹⁶⁶ Whittaker 1965, 43.

¹⁶⁷ Milićević-Bradač 2010, 42.

Italiji i na Siciliji prema Pitijinim uputama osnovali su gradovi-države u neposrednom susjedstvu Delfa. U prvoj polovici 7. st. pr. Kr. u Delfe dolaze upiti s Egejskih otoka Para, Tere i Roda, a u drugoj polovici 7. st. i iz Male Azije.¹⁶⁸ Priče o osnutcima kolonija često su kombinacija povijesnih činjenica i fikcije. Pitanje koje je bilo postavljeno proročištu vjerojatno je bilo formulirano na način koji je zahtijevao jednostavan odgovor u obliku potvrde ili negacije. Obično su proročanstva bila vrlo precizna i jasna kada bi odobravalu lokaciju za osnivanje kolonije.¹⁶⁹ U kasnijoj tradiciji dodana je mitska priča o Pitijinim zagonetnim stihovima koje je konzultant trebao uspješno protumačiti.¹⁷⁰ Neka proročanstva zbog detalja koja su sadržavala očito su nastala nakon nekog događaja, kao legenda. Tako Pauzanija (5.7.3) prenosi priču o utemeljenju Sirakuze i donosi prve stihove Apolonovog proročanstva njenom osnivaču Arhiji. U tim stihovima spominje se izvor pod imenom Aretuza. Iz toga se može zaključiti da je previđeno mjesto za osnutak kolonije Grcima već bilo poznato i da su ga prije proročanstva posjetili Halkidani, jer je ime Aretuza nosio izvor na otoku Eubeji. To bi značilo da je izbor mjesta za osnutak kolonije bio određen prije konzultacija s proročištem, a bog je samo trebao dati svoj blagoslov. Ovakve legende nastale su zbog želje za legitimizacijom ili pripisivanjem osnutka kolonije božanskoj volji.¹⁷¹

Neupitno je da su odgovori proročišta često formulirani u skladu s vrlo dobrim poznavanjem geografskih, političkih, društvenih i trgovačkih prilika, jer su svećenici dobivali informacije od putnika koji su u proročišta dolazili iz svih dijelova grčkog svijeta i susjednih krajeva.¹⁷² Delfi su bili jedno od najbolje informiranih međunarodnih središta tadašnjeg svijeta. Proces proricanja u Delfima morao je funkcionirati kao dobro koordiniran sustav. U suštini je bio sličan političkoj organizaciji na čijem su vrhu bili Pitija i svećenici. Vjerojatno je postojala posebno osmišljena procedura postavljanja upita kako bi svećenici hrama bili unaprijed upoznati s pitanjem koje će biti postavljeno. Oni su zapravo kontrolirali cijeli proces proricanja.¹⁷³ Neki autori smatraju da su svećenici možda i sakrivali svoju upućenost u geografsko i političko stanje tadašnjeg svijeta kako bi proročište dobilo na kredibilitetu.¹⁷⁴

Veza između proročišta i kolonije bila je važna za obje strane. Novoosnovana kolonija nije imala svoju povijest ni religijske i političke tradicije, pa joj je veza s Grčkom kroz štovanje

¹⁶⁸ Parke 1967, 49.

¹⁶⁹ Parke i Wormell 1956, 23, prema Whittaker 1965, 26.

¹⁷⁰ Parke 1967, 45.

¹⁷¹ Pease 1917, 19.

¹⁷² Zamarovsky 1987, 140.

¹⁷³ Whittaker 1965, 24.

¹⁷⁴ Abbott 1888, 362.

Apolona i drugih grčkih bogova bila određeni temelj za daljnji razvoj. S druge strane, proročišta su imala materijalnu dobit zbog političkih i trgovačkih veza s kolonijama.¹⁷⁵

11.3. Zavjetni darovi

Prilaganje zavjetnih darova bio je jedan od najvažnijih elemenata religije u antičkim društvima.¹⁷⁶ Darovi su se zavjetovali u razne svrhe: radi sretnog začeca djeteta, sklapanja braka, poroda, zarade, sretne ljubavi, pobjede, ozdravljenja, ratnog uspjeha. Tako su primjerice djevojke prije udaje zavjetovala uvojak svoje kose i igračke iz djetinjstva. Neke od tih lutaka pronađene su na otoku Delu.¹⁷⁷ Darove su u hramovima mogli prilagati pojedinci, gradovi te savezi gradova-država. Darovi su varirali od bezvrijednih stvari poput glinenih kipića sve do skupocjenih umjetničkih predmeta. U proročištima se s vremenom nagomilala tolika količina darova da je za njih bilo potrebno izgraditi posebne riznice.

Ranije u diplomskom radu opisane su najznačajnije riznice – riznica Sifnjana i riznica Atenjana u Delfima. Strabon (9.3.4) piše kako su riznice gradili narodi i moćnici. Gradile su se od kraja 7. st. pr. Kr. do sredine 4. st. pr. Kr. Grčki gradovi smatrali su ratni plijen posebno prikladnim za zavjetne darove, ali to nije uvijek morao biti slučaj. Što god je zajednica odabrala moglo je biti pohranjeno unutar njene riznice.¹⁷⁸ Prilaganje zavjetnih darova postalo je svojevrsno natjecanje u prestižu, istovremeno pokazivanje svoje moći drugim donatorima ali i udobrovoljavanje boga. Riznica postaje sinonim za grad koji ju je izgradio, što je njegovom narodu očito nosilo veliku simboličnu vrijednost. Veza između riznice i njenog grada bila je veoma jaka. To se može potkrijepiti činjenicom da su gradovi često uvozili građevinski materijal za izgradnju riznice sa svog teritorija, što je bio zahtjevan i skup proces. Na taj se način simbolički smanjivala udaljenost između proročišta i grada koji je u njemu izgradio riznicu.¹⁷⁹ Ipak, nije sve što je unutar nje bilo pohranjeno moralo potjecati samo od stanovnika grada koji ju je podigao. Primjerice, Plutarh (*Quaes. Conv.* 675b) je zapisao kako je pjesnikinja Andromaha iz Eretrije posvetila u Delfima zlatnu knjigu nakon dvostruke pobjede na glazbenom natjecanju, a knjiga je zatim bila pohranjena u Sikionsku riznicu. Bilješke o ovakvim privatnim posvetama su u literaturi oskudnije jer takvi predmeti najčešće nisu

¹⁷⁵ Pease 1917, 18.

¹⁷⁶ Osborne 2004, 1.

¹⁷⁷ Rouse 1902, 249.

¹⁷⁸ Neer 2001, 275.

¹⁷⁹ *Ibid.*, 284.

privlačili interes antičkih pisaca. Privlačnost izgradnje riznica u svetištu poput Delfa bila je u tome što su oni od početka bili neutralno, panhelensko proročište. Nisu bili pod kontrolom jednog grada, poput primjerice Didime.¹⁸⁰

Osim grčkih naroda, zavjetne darove u proročištima prinose i strani vladari. Herodot (1.14.2) je zapisao kako je prvi strani kralj koji je poslao zavjetni dar u Delfe bio Mida iz Frigije. Dar je bio njegov kraljevski tron. Lidijski kraljevi također su bogato darivali Delfe, počevši s kraljem Gigom, utemeljiteljem dinastije Mermnada. On je Delfe darivao nakon što ga je proročište potvrdilo za kralja Lidije. Poslao je mnoge zlatne i srebrne predmete koje Herodot naziva Gigovom ostavštinom, a posebno ističe 6 zlatnih vrčeva (1.13-14). S obzirom na to da Gig nije bio Grk, on nije mogao imati svoju riznicu u Delfima kao grčki gradovi. Stoga su Korinćani, s kojima je bio u prijateljskim odnosima, izložili njegove darove u svojoj riznici. Strabon (9.3.8) spominje da su Gigovi darovi bili među predmetima rastaljenim za vrijeme Trećeg svetog rata koji se vodio od 357. do 346. g. pr. Kr. Sljedeći iz dinastije Mermnada koji je priložio zavjetne darove u Delfima bio je kralj Alijat II. On je nakon oporavka od bolesti Delfima darovao veliki srebrni vrč i željezni podložak za njega (*Hdt.* 1.25). Pauzanija također spominje ovaj zavjetni dar i opisuje da je podložak bio u obliku krnje piramide (10.16.1).

Najvelikodušniji prema grčkim svetištima bio je Krez, posljednji lidijski kralj. Herodot (1.20-52) donosi najdetaljniji prikaz Krezovih darova. Žrtvovao je Apolonu 3 000 životinja i na velikoj lomači zapalio pozlaćene i posrebrene postelje te purpurnu odjeću. Neki od darova koje je poslao u Delfe bili su 117 zlatnih ingota, kip lava od čistog zlata, dva golema srebrna i zlatna vrča, zlatni ženski kip i nakit svoje supruge. Nakon požara Apolonova hrama dio je ovog blaga premješten u riznicu Korinćana, a dio u riznicu Klazomenjana. Prema Diodoru Sikulskom (16.56) Krezovi darovi preživjeli su u Delfima do 4. st. pr. Kr. kada su, kao i Gigovi, rastaljeni u Trećem svetom ratu.

Perzijski vladari su za grčka proročišta pokazali zanimanje tek nakon Jonskog ustanka. Dvije su poznate posvete koje su Perzijanci prinijeli u grčkim svetištima. Jedna od njih bila je žrtva vojnog zapovjednika Datisa koji je na otoku Delu na oltaru prinio veliku količinu tamjana (*Hdt.* 6.97). Drugu je prinio Kserkso, kada je žrtvovao 1 000 goveda Ateni Ilijskoj (*Hdt.* 7.43).

¹⁸⁰ Morgan 1989, 18.

11.4. Poticaj za zavjetovanje darova

Vidjeli smo kako su obični grčki građani zavjetne darove prilagali iz nade i kao zahvalu za božju pomoć u svojim svakodnevnim problemima. Vidjeli smo i kako kod grčkih gradova to prelazi iz pukog udobrovoljavanja boga u nešto više, jednu vrstu utrke za ugledom i demonstracije moći nad drugim gradovima. Ostaje objasniti zašto su se negrčki vladari odlučili prinositi zavjetne darove u grčkim svetištima?

Motivacija stranih vladara vjerojatno nije ležala u pobožnosti prema grčkim bogovima ili želji da dobiju njihovu pomoć, nego su željeli podršku samih Grka.¹⁸¹ Kao što je navedeno, proročišta su bila vrijedan resurs za prikupljanje znanja i informacija jer su bila mjesto okupljanja Grka iz cijelog grčkog svijeta. Stranim vladarima raznolikost grčkih političkih institucija je zasigurno bila zbunjujuća jer je vlast bila povjerena nizu lokalnih vladara, a na čelu gradova mogli su biti kraljevi, tirani ili oligarsi. U 7. i 6. st. pr. Kr. vladari su se često izmjenjivali. Takva situacija jako je otežavala pristup informacijama o tome tko je na vlasti i kakvi su njihovi stavovi prema konkurentskim silama istočnog Sredozemlja. Zbog toga je prikupljanje podataka o aktivnostima, politici i gospodarstvu grčkih polisa stranim kraljevima bilo od veoma velike važnosti.¹⁸²

Grci su vjerojatno tumačili zavjetovanje darova stranih vladara u svojim proročistima na način da je to bila vrsta odavanja počasti njihovim bogovima kako bi im se zahvalilo za neku prethodnu pomoć ili u nadi da će od darivanja imati korist u budućnosti. Sa strane negrčkih vladara radilo se većinom ipak o praktičnim motivima. Darivanje proročišta služilo je za dobivanje informacija o stanju stvari u Grčkoj, poticanja na savezništvo te kao nagrada grčkim gradovima za pomoć u borbama protiv neprijatelja.¹⁸³

¹⁸¹ Kaplan 2006, 143.

¹⁸² *Ibid.*, 144.

¹⁸³ *Ibid.*, 151-152.

12. Zaključak

Kroz analizu tekstova antičkih pisaca, relevantne znanstvene literature i arheoloških spomenika sačuvanih na lokalitetima obrađena su proročišta u Delfima, Dodoni, Delu, Didimi i Kumi te je sagledan njihov utjecaj na religijsku, društvenu i političku dinamiku grčkog društva. Pokazano je da su ona bila integralan dio grčke religije i da su njihovo vodstvo tražili obični građani jednako kao i veliki državnici. U znak zahvalnosti i nadu u buduću pomoć pojedinci, gradovi te savezi gradova-država prinosili su proročistima mnoge zavjetne darove. Prinosi proročistima među grčkim narodima postali su natjecanje u prestižu, što je vidljivo u bogatim riznicama koje su građene u proročistima i opisane u diplomatskom radu. Međunarodni ugled proročišta analiziran je kroz zavjetne darove i posjete također i od strane ne-grčkih vladara. Svećenici u proročistima bili su vrlo dobro upućeni u geografske, političke, društvene i trgovačke prilike tadašnjeg svijeta, a strani vladari zavjetnim su darovima htjeli udobrovoljiti Grke za dobivanje informacija, poticati ih na savezništvo ili nagraditi za pomoć u borbama protiv neprijatelja. Ovaj rad nastojao je pružiti dublji uvid u društvenu ulogu proročišta u antici te doprinijeti širem sagledavanju političke, religijske i društvene dinamike grčkog svijeta. U skladu s dosadašnjim istraživanjima ove teme može se zaključiti kako su proročišta bila čvrsto utkana u društvenu strukturu, dok su zavjetni darovi predstavljali mnogo više od pukog izraza osobne vjere i zahvalnosti bogovima. Proročišta su također igrala ključnu ulogu u društvenim interakcijama, političkom utjecaju i međunarodnim odnosima.

13. Bibliografija

13.1. Popis izvora

Anonymous, *The Homeric Hymns and Homerica*, prev. H. G. Evelyn-White (Cambridge: Harvard University Press, 1914).

Conon, *Narrations*, prev. B. Kiesling (Aikaterini Laskaridis Foundation, on-line izdanje <https://topostext.org/work/489#>, pristupljeno 14.4.2024.)

Diodorus Siculus, *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes*, prev. C. H. Oldfather (Cambridge: Harvard University Press, 1989).

Dionysius of Halicarnassus, *Antiquitates Romanae, Books I-XX*, prev. E. Cary (Cambridge: Harvard University Press, 1937).

Herodot, *Povijest*, prev. D. Škiljan (Zagreb: Matica hrvatska, 2007).

Hesiod, *Theogony*, prev. H. G. Evelyn-White (Cambridge: Harvard University Press, 1914).

Homer, *Ilijada*, prev. T. Maretić (Zagreb: Matica hrvatska, 1921).

Homer, *Odiseja*, prev. T. Maretić (Zagreb, Matica hrvatska 1950).

Lactantius, *The Divine Institutes: Books I-VII*, prev. M. F. McDonald (Washington: Catholic University of America Press, 1964).

Livy, *Ab urbe condita*, prev. R. S. Conway, C. F. Walters (Oxford: Oxford University Press, 1914).

Ovidius, *Metamorphoses*, prev. A. Golding (London: W. Seres, 1567).

Pauzanija, *Vodič po Heladi*, prev. U. Pasini (Split: Književni krug, 2008).

Pliny the Elder, *The Natural History*, prev. J. Bostock, H. T. Riley (London: Taylor and Francis, 1855).

Plutarh, *Usporedni životopisi*, prev. Z. Dukat (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009).

Plutarch, *Plutarch Morals*, ur. William W. Goodwin (Cambridge: Press of John Wilson and son, 1874).

Strabo, *The Geography of Strabo*, prev. H. L. Jones (Cambridge: Harvard University Press, 1924).

Theodoret, *Ecclesiastical History*, prev. B. Jackson (Buffalo: Christian Literature Publishing Company, 1892).

Thucydides, *The Peloponnesian War*, prev. J. M. Dent (New York: Dutton, 1910).

Vergilije, *Eneida*, prev. T. Maretić (Zagreb: Globus Media, 2005).

13.2. Popis literature

- Abbott 1888 Evelyn Abbott, *A History of Greece* (London: Rivingtons, 1888).
- Bručić 1990 Marijan Bručić, „Stara Grčka 3 – Delfi“, *Latina et Graeca* 1 (1990), 95-98.
- Budić 2018 Filip Budić, „Rasprava o podrijetlu proročkih riječi i povijesnom kontekstu osnivanja Fara“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 111 (2018), 99-137.
- Cook 1953 John M. Cook, „Archaeology in Greece 1952“, *The Journal of Hellenic Studies* 73 (1953), 108-130.
- Den Adel 1983 Raymond Den Adel, „Apollo's Prophecies at Delos“, *The Classical World* 76 (1983), 288-290.
- Dinsmoor 1975 William B. Dinsmoor, *The Architecture of Ancient Greece* (New York: W.W. Northon and Company Inc., 1975).
- Doroghy 1942 Zvonimir Doroghy, „Didima“, u: Mate Ujević (ur.), *Hrvatska enciklopedija: Svezak IV: Cliachit – Diktis* (Zagreb: Naklada Konzorcija Hrvatske enciklopedije, 1942).
- Durando 1999 Furio Durando, *Drevna Grčka: Zora zapada* (Zagreb: Mozaik knjiga, 1999).
- Flaceliere 1979 Robert Flaceliere, *Grčka u doba Perikla* (Zagreb: Naprijed, 1979).
- Fontenrose 1988 Joseph E. Fontenrose, *Didyma: Apollo's Oracle, Cult, and Companions* (Los Angeles: University of California Press, 1988).
- Galinsky 2009 Karl Galinsky, „Aeneas at Cumae“, *Vergilius (1959-)* 55 (2009), 69-87.
- Garstang 1963 John Garstang, „Aeneas and the Sibyls“, *The Classic Journal* 59 (1963), 97-101.
- Graves 2003 Robert Graves, *Grčki mitovi* (Zagreb: Cid-Nova, 2003).

- Greaves 2012 Alan Greaves, „Divination at Archaic Branchidai-Didyma: A Critical Review“, *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 81 (2012), 177-206.
- Gregory 1983 Timothy E. Gregory, „The Oracle at Delos in Late Antiquity“, *The Classical World* 76 (1983), 290-291.
- Haight 1918 Elizabeth Haight, „Cumae in Legend and History“, *The Classic Journal* 13 (1918), 565-578.
- Juric 2001 Ante Juric, *Grčka od mitova do antičkih spomenika* (Rijeka: Andromeda, 2001).
- Kaplan 2006 Philip Kaplan, „Dedications to Greek Sanctuaries by Foreign Kings in the Eighth through Sixth Centuries BCE“, *Histroia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 55 (2006), 129-152.
- Lane Fox 2008 Robert Lane Fox, *Klasični svijet: epska povijest Grčke i Rima* (Zagreb: Ljevak, 2008).
- Long 1958 Charlotte Long, „Greeks, Carians, and the Purification of Delos“, *American Journal of Archaeology* 62 (1958), 297-306.
- Milićević-Br. 2010 Marina Milićević Bradač, „Grčka kolonizacija na Sredozemlju“, u: Jasmina Poklečki Stočić (ur.), *Antički Grci na tlu Hrvatske* (Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010), 41-52.
- Morgan 1989 Catherine Morgan, „Divination and Society at Delphi and Didyma“, *Hermathena* 147 (1989), 17-42.
- Musić 2008 August Musić, *Nacrt grčkih i rimskih starina* (Zagreb: Ex Libris, 2008).
- Nicol 1958 Donald M. Nicol, „The Oracle of Dodona“, *Greece & Rome* 5 (1958), 128-143.
- Neer 2001 Richard T. Neer, „Framing the Gift: The Politics of the Siphnian Treasury at Delphi“, *Classical Antiquity* 20 (2001), 273-344.
- Olalla 2007 Pedro Olalla, *Mitološki atlas Grčke* (Zagreb: Golden Marketing, 2007).
- Osborne 2004 Robin Osborne, „Hoards, Votives, Offerings: The Archaeology of the Dedicated Object“, *World Archaeology* 36 (2004), 1-10.
- Parke 1967 Herbert W. Parke, *Greek Oracles* (London: Hutchinson University Library, 1967).
- Parke 1986 Herbert W. Parke, „The Temple of Apollo at Didyma: The Building and Its Function“, *The Journal of Hellenic Studies* 106 (1986), 121-131.
- Parker 1985 Robert Parker, „Greek States and Greek Oracles“, *History of Political Thought* 6 (1985), 298-326.
- Pasini 1981 Uroš Pasini, „Nemirni Delfi“, *Latina et Graeca* 1 (1981), 15-21.
- Pease 1917 Arthur S. Pease, „Notes on the Delphic Oracle and Greek Colonization“, *Classical Philology* 12 (1917), 1-20.

- Rouse 1902 William H. D. Rouse, *Greek votive offerings* (Cambridge: University Press, 1902).
- Schoder 1963 Raymond Schoder, „Ancient Cumae“, *Scientific American* 209 (1963), 108-121.
- Senc 1991 Stjepan Senc, *Grčko-hrvatski rječnik* (Zagreb: Naprijed, 1991).
- Slawicsh, Wilk. 2018 Anja Slawicsh, Toby C. Wilkinson, „Processions, Propaganda, and Pixels: Reconstructing the Sacred Way Between Miletos and Didyma“, *American Journal of Archaeology* 122 (2018), 101-143.
- Stoneman 2011 Richard Stoneman, *The Ancient Oracles: Making the Gods Speak* (London: Yale University Press, 2011).
- Sturgeon 2004 Mary C. Sturgeon, „Dedications of Roman Theaters“, *Hesperia Supplements* 33 (2004), 411-429.
- Whittaker 1965 Charles R. Whittaker, „The Delphic Oracle: Belief and Behaviour in Ancient Greece and Africa“, *The Harvard Theological Review* 58 (1965), 21-47.
- Zamarovsky 1978 Vojtech Zamarovsky, *Grčko čudo* (Zagreb: Školska knjiga, 1978).

14. Popis slikovnih priloga

Slika 1. – Geografski položaj proročišta obrađenih u diplomskom radu na slijepoj karti Mediterana (Izradila studentica Ema Perić)

Slika 2. - Omfalos, sveti kamen („pupak“), kopija grčkog originala iz helenističkog ili rimskog razdoblja, Arheološki muzej u Delfima (<https://lilith.org/articles/the-omphalos-of-delphi-and-mount-tabor/>) Pristupljeno 10.1.2024.

Slika 3. – Dio istočnog zabata riznice Sifnijaca s prikazom borbe Herakla i Apolona, Arheološki muzej u Delfima (https://hmn.wiki/hr/Siphnian_Treasury) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 4. – Dio friza na sjevernoj strani riznice Sifnijaca s prikazom gigantomahije, Arheološki muzej u Delfima (https://hmn.wiki/hr/Siphnian_Treasury) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 5. – Dio friza na istočnoj strani riznice Sifnijaca s prikazom scene iz Trojanskog rata, Arheološki muzej u Delfima (https://hmn.wiki/hr/Siphnian_Treasury) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 6. – Riznica Atenjana (<https://www.ancient-greece.org/museum/muse-delphi-athenians.html>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 7. – Prikazi na metopama s riznice Atenjana (<https://www.carc.ox.ac.uk/carc/resources/Sculpture/Context/athenian-treasury>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 8. – Apolonov hram u Delfima (<https://www.tripsavvy.com/temple-of-apollo-delphi-complete-guide-4172549>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 9. – Brončani Auriga iz Delfa, Arheološki muzej u Delfima (<https://greekgodsandgoddesses.net/famous-greek-statues/>) Pristupljeno 24.1.2024.

Slika 10. – Kazalište u Delfima (https://www.arthistoryproject.com/site/assets/files/24918/ancient_theatre_of_delphi-trivium-art-history.jpg) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 11. – Tholos u svetištu Atene Pronaje u Delfima (<https://www.flickr.com/photos/andyhay/28389437462>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 12. – Gimnazij u Delfima (<https://www.greeka.com/sterea/delphi/sightseeing/delphi-gymnasium/>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 13. – Stadion u Delfima (<https://www.greeka.com/sterea/delphi/sightseeing/ancient-stadium/>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 14. – Olovne pločice s upitima za proročište u Dodoni, 4. i 5. st. pr. Kr., Arheološki muzej grada Janjine (<https://greekcitytimes.com/2023/06/06/dodona-oracle-unesco-register/>) Pristupljeno 19.1.2024.

Slika 15. – Kazalište u Dodoni (<https://diazoma.gr/en/theaters/ancient-theater-of-dodona/>) Pristupljeno 19.1.2024.

Slika 16. – Buleuterij u Dodoni (<https://en.wikipedia.org/wiki/Dodona#/media/File:Dodona-Greece-April-2008-107.JPG>) Pristupljeno 20.1.2024.

Slika 17. – Arhermova Nika s otoka Dela, parski mramor, 6. st. pr. Kr., Arheološki muzej u Ateni (<https://www.ancient-greece.org/images/museums/athens-archaic/pages/athens-mus-archaic033.html>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 18. – Terasa lavova na otoku Delu (<https://www.pinterest.com/pin/the-terrace-of-the-lions-is-a-sacred-avenue-on-the-island-of-delos-dedicated-to-apollo-built-by-the-people-of-naxos-aroun--275212227225905527/>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 19. – Kazalište na otoku Delu (<https://www.archaeology.wiki/blog/2012/03/19/ancient-theatre-of-delos-to-be-restored/>) Pristupljeno 9.1.2022.

Slika 20. – Podni mozaik iz Kuće dupina na otoku Delu (<https://www.delostours.gr/en/sights/house-of-the-dolphins.html>) Pristupljeno 9.1.2024.

Slika 21. – Ostaci arhajskog oltara ispred hrama u Didimi (Preuzeto iz - Greaves 2012, 193).

Slika 22. – Kipovi svećeničke porodice Branhida, Britanski muzej u Londonu (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1859-1226-5) Pristupljeno 13.2.2024.

Slika 23. – Ostatci Apolonova hrama u Didimi iz vremena helenizma (Preuzeto iz - Greaves 2012, 179).

Slika 24. – Etruščanska vojna kaciga s natpisom pronađena u Kumi, 5. st. pr. Kr., Britanski muzej u Londonu (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1823-0610-1) Pristupljeno 14.4.2024.

Slika 25. – Libijska Sibila na stropu Sikstinske kapele u Vatikanu, 15. st. (<https://www.michelangelo.org/the-libyan-sibyl.jsp>) Pristupljeno 14.4.2024.

Slika 26. – Ulaz u Sibilinu spilju (<https://www.heritagedaily.com/2021/08/the-cave-of-the-sibyl/140020>) Pristupljeno 14.4.2024.

Slika 27. – Ruševine Apolonova hrama u Kumi, 5. st. ([https://en.wikipedia.org/wiki/Cumae#/media/File:Temple_of_Apollo,_Cumae,_Italy_\(9040313141\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Cumae#/media/File:Temple_of_Apollo,_Cumae,_Italy_(9040313141).jpg)) Pristupljeno 14.4.2024.

Slika 28. - Baza za kip pronađena u Sorrentu s prikazom Apolona, Dijane, Lete i Sibile, 1. st. pr. Kr., Arheološki muzej u Napulju (Preuzeto iz - Galinsky 2009, 78).

Slika 29. – Ruševine rimskih termi na forumu u Kumi, 1. st. pr. Kr. ([https://en.wikipedia.org/wiki/Cumae#/media/File:The_Thermae_of_the_Forum,_Cumae,_Italy_\(9042635234\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Cumae#/media/File:The_Thermae_of_the_Forum,_Cumae,_Italy_(9042635234).jpg)) Pristupljeno 14.4.2024.

Slika 30. – Galleria Romana, 1. st. pr. Kr. (https://en.wikipedia.org/wiki/Cumae#/media/File:Galleria_Crypta_Romana,_Cuma.jpg) Pristupljeno 14.4.2024.

15. Sažetak i ključne riječi

U ovom diplomskom radu napravljen je pregled najznačajnijih proročišta koja su djelovala u doba antike. To su Delfi, Dodona, Del, Didima i Kuma. Na početku rada objašnjeno je što su proročišta i proročanstva te zašto je ljudima u antici utvrđivanje volje bogova bilo od posebnog značaja za njihove svakodnevne živote. Objasnjena je razlika između proročanstva i znamenja. Prije prelaska na pregled svakog pojedinog proročišta objašnjeni su najčešći oblici proricanja prakticirani u proročistima, a to su mantički trans i proricanje ždrijebom. Ukratko su predstavljeni antički pisci koji su glavni izvori informacija za grčka proročišta, a koji su korišteni prilikom pisanja ovog rada. Svako proročište zatim je obrađeno kroz nekoliko najvažnijih elemenata za njegovo djelovanje. Opisan je geografski položaj proročišta, njegov mitski osnutak, načini proricanja koji su se u njemu koristili, povijest proročišta, arheološka istraživanja te najvažnije građevine i spomenici koji su se nalazili unutar njega.

Pitanje koje je posebno istraženo u ovom diplomskom radu je društvena uloga koju su proročišta imala tijekom vremena njihova djelovanja. Analizirano je zašto su proročišta bila integralan dio grčke religije i zašto su im se obraćali obični građani jednako kao i veliki državnici. Objasnjeno je kako su pozitivni ishodi nakon postupanja po smjernicama proročišta zauzvrat jačali ugled proročišta. Opisano je na koji su način pojedinci, gradovi te savezi gradova-država darivali bogove u znak zahvalnosti te kako su proročišta s vremenom postala mjesta od međunarodnog ugleda, a prinosi proročistima nov oblik natjecanja među aristokratskim obiteljima i gradovima-državama. Navedeni su najznačajniji zavjetni darovi. Analizirano je i zašto su ne-grčki vladari unatoč svojoj nepovezanosti s grčkim bogovima bili motivirani posjećivati ova proročišta i pronositi zavjetne darove.

Ključne riječi: proročište, proročanstvo, zavjetni dar, društvena uloga, Delfi, Dodona, Didima, Del, Kuma

16. Abstract and key words

This thesis provides an overview of the most significant oracles that operated during antiquity. These include Delphi, Dodona, Delos, Didyma, and Cumae. The introduction explains what oracles and prophecies are and why determining the will of the gods was particularly important for people in antiquity. The distinction between prophecy and signs is also elucidated. Before delving into the specifics of each oracle, the most common forms of divination practiced in oracles are explained, including mantic trance and divination by lots. The ancient writers who are the main sources of information for Greek oracles, and who were used in writing this thesis, are briefly introduced. Each oracle is then examined through several key elements for its operation. This includes describing the geographical location of the oracle, its mythical foundation, the methods of divination used there, the history of the oracle, archaeological research, and the most important buildings and monuments located within it.

A particular focus of this thesis is the social role that oracles played during their time of operation. It analyzes why oracles were an integral part of Greek religion and why they were consulted by ordinary citizens as well as prominent statesmen. It explains how positive outcomes after following the guidance of an oracle enhanced the reputation of the oracle in return. The thesis describes how individuals, cities, and alliances of city-states offered gifts to the gods as a sign of gratitude, and how oracles became internationally renowned over time, with offerings to oracles becoming a new form of competition among aristocratic families and city-states. The most significant votive offerings are listed. The thesis also analyzes why non-Greek rulers, despite their lack of connection to Greek gods, were motivated to visit these oracles and make votive offerings.

Key words: oracle, prophecy, votive offering, social role, Delphi, Dodona, Didyma, Delos, Cumae